

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCA KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,
dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,
dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjavec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),
dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš
Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

*The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.
No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention
of the source.*

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147
Itagraf d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno
bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.
Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
Historica
Slovenica

Kazalo / Contents

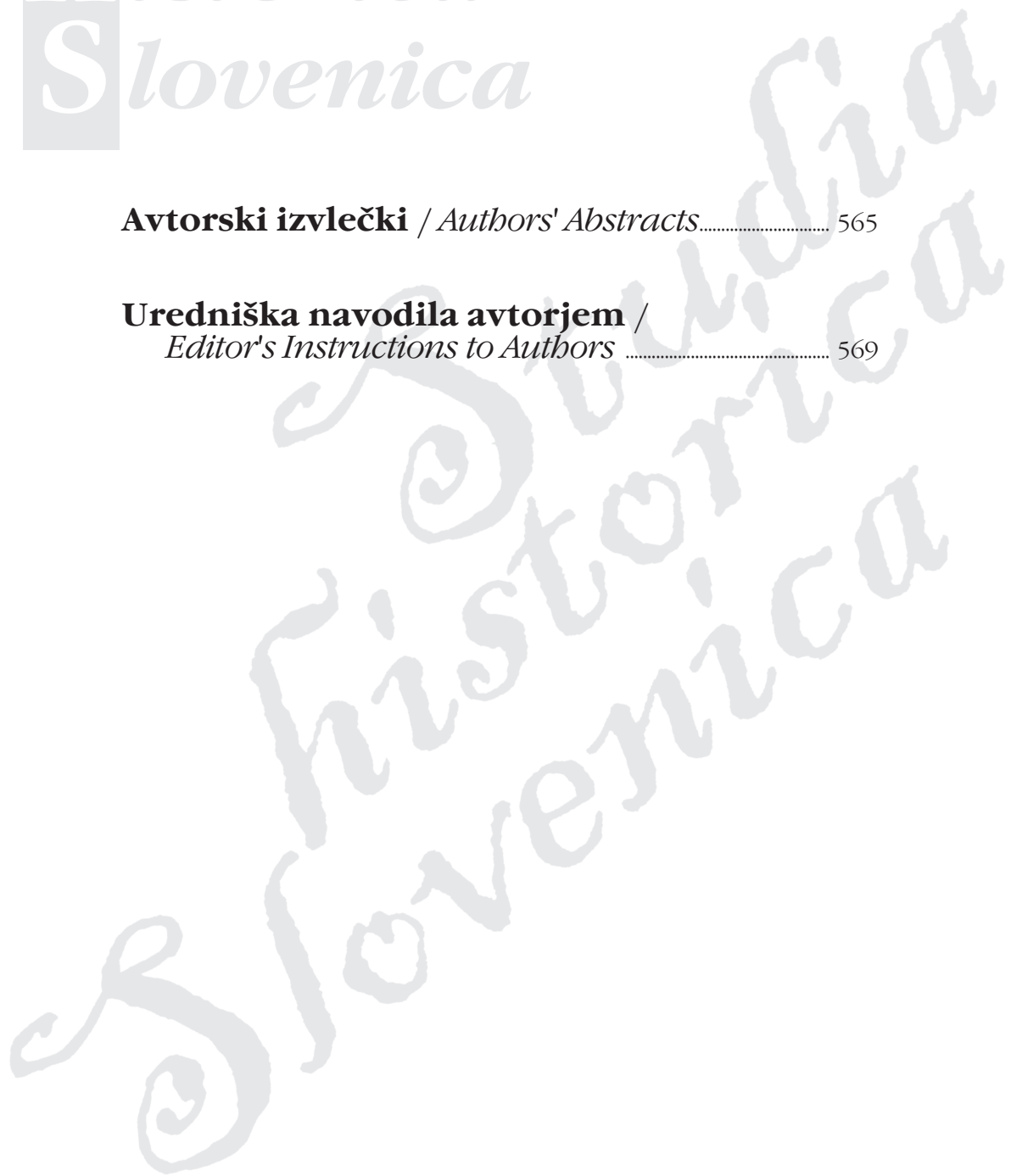
Članki in razprave / Papers and Essays

MARIJAN PREMOVIČ: The Medieval Tradition in the Ideology of the Karadorđević Dynasty	293
<i>Srednjeveška tradicija in ideologija Karadorđeviĉev</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Karadorđeviĉi in slovenske politične stranke 1918–1941	313
<i>The Karadorđeviĉs and Slovenian Political Parties, 1918–1941</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovenska katoliška cerkev in Karadorđeviĉi	361
<i>Slovenian Catholic Church and the Karadorđeviĉ Dynasty</i>	
ANDREJ RAHTEN: Zunanjepolitiĉni koncept kneza Pavla	397
<i>Foreign Policy Concept of Prince Paul Karadorđeviĉ</i>	
DARJA KEREC: Karadorđeviĉi in Prekmurje	427
<i>Karadorđeviĉs and Prekmurje</i>	
MIRA MILADINOVIĆ ZALAZNIK: S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadorđeviĉev	459
<i>The Serbian Patriarch Gavrilo at Windisch-Graetz Family Discusses Yugoslavia Under Karadorđeviĉ's Scepter</i>	
IVAN SMILJANIĆ in PETER MIKŠA: "Bronasti lik Najveĉjega Jugoslovena": javni spomeniki Karadorđeviĉem na Slovenskem	489
<i>"Bronze Figure of the Greatest Yugoslav": Public Monuments to the Karadorđeviĉ Dynasty in Slovenia</i>	
BOŽO REPE: Karadorđeviĉi in vladarska ideologija pri Slovencih	529
<i>The Karadorđeviĉs and the Ruler's Ideology Among Slovenes</i>	

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 565

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 569

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2023-15

Karadordeviči in vladarska ideologija pri Slovencih

Božo Repe

Dr., redni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: bozo.repe@ff.uni-lj.si

Izveček:

Članek se ukvarja z odnosom Slovencev do rojalizma in primerja kulte osebnosti treh glavnih vladarjev v sodobni zgodovini: avstro-ogrskega cesarja Franca Jožefa iz rodbine Habsburžanov, jugoslovanskega kralja Aleksandra iz rodbine Karadordevičev in vodjo jugoslovanskih komunistov in predsednika Socialistične federativne republike Jugoslavije Josipa Broza - Tita. Avtor prikazuje, kako se je kult osebnosti gradil v času, ko so vladali, kakšen je bil po propadu držav, ki so jim vladali, in kakšen je odnos do vseh treh vladarjev danes.

Ključne besede:

monarhija, vladavina, kult osebnosti, močan vladar, Avstro-ogrška monarhija Kraljevina Srbov Hrvatov in Slovencev (Jugoslavija), Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ), Karadordeviči, Habsburžani, cesar Franc Jožef, kralj Aleksander, Josip Broz - Tito

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 529–562, 36 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izveček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod: rojalisti ali republikanci?

Ali smo Slovenci rojalisti ali republikanci? Ali "monarhični republikanci", ki jim je pri srcu vladar brez oblasti, a z veliko blišča: "*Le rois règne mais ne gouverne pas*," kot pravijo Francozi?

Francoski zgodovinarji sem in tja malo ironično, malo zares, v vrstni red postavljajo vse svoje vladarje, izvoljene in neizvoljene, od Kapetingov in vseh drugih kraljevih družin prek Napoleona, De Gaulla, Mitterranda do Sarkozyja, Hollanda, ki se je sicer predstavljal kot "običajni" človek, in Emmanuela Macro-na, ki je spet izrazito monarhično odmaknjen od ljudstva.

O stališčih slovenskih državljanov do oblike vladavine in demokracije v zadnjih tridesetih letih (pa tudi prej) največ izvemo iz križanja podatkov v kompleksnih in obsežnih raziskavah javnega mnenja, ki so danes večinoma dostopne tudi v elektronski obliki in jih izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) pri FDV. Ta ankete izvaja že od leta 1968. Leta 1995 je CJMMK izvedel temeljito raziskavo, namenjeno preteklosti, del vprašalnika pa se je nato ponavljal še ob naslednjih merjenjih. Raziskava se je dolgoročno ukvarjala predvsem z aktualno-političnimi aspekti sodobne zgodovine in s slovenskimi osebnostmi, od preteklih voditeljev naddržavnih tvorb pa se ukvarja z Josipom Brozom - Titom, ne pa tudi Francom, Jožefom in kraljem Aleksandrom Karadorđevićem. Ob prvem, obširnejšem merjenju sta bila med slovenskimi osebnostmi daleč na prvih dveh mestih Primož Trubar (42,5 %) in France Prešeren (35,4 %). Okrog 8 % dosejata še Ivan Cankar in Rudolf Maister. Od politikov je takrat edini s 15 % izstopal Milan Kučan, vsi drugi so nekje med nekaj promili in dvema, tremi odstotki (pri aktualnih politikih se seveda odgovori z leti spreminjajo). Celovitega odnosa do vseh treh glavnih vladarjev torej nimamo. Lahko pa iz odgovorov razberemo odnos do vseh treh državnih tvorb, ki jih trije vladarji simbolizirajo. Na vprašanje, ali je bila vključitev Slovencev v novonastalo kraljevino izraz volje slovenskega naroda in politike, je 30 % anketirancev odgovorilo pritrdilno, 48 % pa je menilo, da je bila to vsiljena odločitev velikih sil. 18 % je menilo, da bi bilo bolje, da bi ostali v Avstriji, blizu 24 %, da je bila Jugoslavija takrat za Slovence najboljša izbira, in kar 45,55 % je menilo, da bi bilo bolje, če bi ustanovili svojo državo. Ravnanje Antona Korošca, kot glavnega protagonistu prehoda iz habsburške v jugoslovansko monarhijo, je zelo pozitivno ocenilo 3 % ljudi, 16 % pozitivno, 6 % negativno, 15 % ni vedelo, kako bi ga ocenili, in skoraj 58 % ga sploh ni poznalo. Življenje v kraljevini v zadnjem desetletju pred vojno je kot zelo slabo (ocena ena) označilo 27,5 % ljudi, z dvojko 31,7 % ljudi s trojko 17 % ljudi. Štirica in petka skupaj dosejata komaj 5 %. Približno take rezultate sicer dosega tudi prvo obdobje po osamosvojitvi, medtem ko je življenje v socialistični Jugoslaviji kot dobro sredi devetdesetih let, ko je še odgovarjala generacija, ki je večino življenja preživela v njej, ocenilo skoraj

80 % in še 8,4 % kot zelo dobro. Tita je kot zelo pozitivno osebo ocenilo 18 %, pozitivno 65,6 %. Negativno ga je ocenilo 8 % ljudi in zelo negativno le dober odstotek. Z odmikanjem časa in novimi generacijami se odstotek pozitivnih ocen zmanjšuje, a ohranja večinsko pozitivno konotacijo.¹

Bolj dolgoročne in konsistentne so ankete javnega mnenja v delu, ki kaže na obliko državne ureditve in demokracije. V prvem desetletju samostojne države se je s trditvama "večstrankarski sistem je oblikovan zato, da ustvarja kaos" in "vse kar potrebujemo je eno-strankarski sistem" zelo strinjalo 6,5 % ljudi, nekoliko pa 15,7 %, sploh pa se ni strinjalo 53,4 % ljudi. S trditvijo, da je "v določenih okoliščinah diktatura najboljša oblika vladanja", se je zelo strinjalo le 2,7 % ljudi, nekoliko 11 %, sploh se ni strinjalo skoraj 70 % ljudi in nekoliko se ni strinjalo 17,4 % ljudi. S trditvijo "najbolje bi bilo odstraniti parlament in imeti močnega voditelja, ki bi hitro odločal o stvareh" se je zelo strinjalo 7 % ljudi, 10,7 % nekoliko, sploh se ni strinjalo 73 % ljudi in nekoliko se ni strinjalo skoraj 20 % ljudi. Kljub tedanjemu in sedanjemu strašenju desnice, da levica v Sloveniji želi vrnitev komunizma, se je s tem zelo strinjalo le 3,2 % ljudi. Nekoliko se je strinjalo 13 %, sploh se ni strinjalo 63,2 % in deloma se ni strinjalo 21 %. Podobno odločno so Slovenci zavračali vladavino vojske.²

V drugem desetletju samostojnosti je začel zlagoma naraščati trend podpore "močnemu voditelju".³ Do sedaj najvišje vrednosti je dosegel ob zadnjem merjenju (2022), ko so bila zastavljena tudi vprašanja, ki vprašanje "močnega voditeljstva" osvetljujejo tudi z nekaterih drugih aspektov:

- "Kako sprejemljivo bi bilo za vas, če bi imela Slovenija močnega voditelja, ki bi bil nad zakonom? Odgovor izberite s pomočjo lestvice, kjer 0 pomeni 'sploh ne bi bilo sprejemljivo', 10 pa 'bilo bi povsem sprejemljivo'";
- "Ubojljivost in spoštovanje avtoritete sta najpomembnejši vrednoti, ki bi se ju otroci morali naučiti";
- "To, kar Slovenija najbolj potrebuje, je zvestoba svojim voditeljem".

Odgovori se merijo tako, da so kategorije od 00 do 04 na lestvici gradacije sprejemljivosti, 05 nevtralna, 06 do 10 pa so znova gradacije sprejemljivosti. Rezultati kažejo razmerje 61,3 % proti 23 % v korist zavračanja močnega voditelja v Sloveniji. Pri drugih dveh vprašanjih ki sta prirejeni Adornovi lestvici avto-

¹ Glej vrednotenja v: Niko Toš (ur.), *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011* (Ljubljana, 2021), str. 507–570 (dalje: Toš (ur.) *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*).

² Toš (ur.) *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*.

³ Primerjave glej: Niko Toš (ur.), *Vrednote v preobodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, SJM 2017–2020* (Ljubljana: ULFDV, IUDV, CJMMK, 2021), str. 30, 190 in 248, dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EKFPZ5T>, pridobljeno: 2. 7. 2023.

ritarne osebnosti (knjiga Adorno et al., *The Authoritarian Personality* (1950)), se rezultat pokaže nekoliko drugače. Kar 72 % anketirancev soglaša, da morajo otroci sprejemati apriorne avtoritete, le 15,3 % jih to zavrača, kar pa se sicer večinsko ne prevaja v ultimat zvestobe voditeljem. Pri vprašanju o zvestobi voditeljem soglaša 35,0 % anketirancev, ne soglaša pa nekoliko več (39,4 %).⁴

Približno četrtnina Slovencev oz. slovenskih državljanov si torej želi močnega voditelja, kar 72 % odstotkov jih meni, da bi morali biti za otroke najpomembnejši vrednosti ubogljivost in spoštovanje avtoritete in 35 % jih zagovarja stališče, da Slovenija potrebuje zvestobo voditeljem.

Vprašanje monarhije, ki sicer najbolj neposredno zadeva vsebino pričujoče razprave, se je med alternativami demokratičnemu modelu v anketah pojavila samo enkrat in sicer leta 2010 v kontekstu mednarodne raziskave. Vprašanje se je glasilo: "Vrnitev k monarhiji bi bila boljša". In odgovor? 7,4 % anketirancev se je s tem zelo strinjalo, 10,3 % se je nekoliko strinjalo, 53 % se sploh ni strinjalo in 19 % se nekoliko ni strinjalo. Med srednjeevropskimi državami se je s trditvijo zelo strinjalo največ Bolgarov, to je 12 %; nekoliko pa se je strinjalo 16 %. Podobno je bilo tudi pri Špancih. V obeh državah pa je bilo – za Španijo, glede na to, da je monarhija presenetljivo – proti monarhiji kar 53 %, anketirancev. Nekoliko se je z nasprotovanjem strinjalo 15 % Bolgarov in 19 % anketirancev Špancev.⁵

Nekdanji predsednik Borut Pahor (2012–2022), odkrit podpornik in občudovalec desničarskega politika Janeza Janše, je leta 2018, ko je Janševa stranka SDS posamično na volitvah dobila največ glasov, ob odkritem navija-nju zanj to utemeljeval prav z domnevnim splošnim občutenjem, češ da je "za mnoge ljudi privlačno imeti voditelja, ki nadomesti pomanjkljivosti demokracije". Zatrjeval je, da to še ne vodi v avtoritarnost.⁶ Janša kljub Pahorjevi pod-pori takrat ni prišel na oblast. Mu je pa to s Pahorjevo podporo uspelo dve leti kasneje brez volitev, potem ko je razpadla levo-sredinska koalicija in je ena od strank (Stranka modernega centra Mira Cerarja) še v času obstoja vlade potihoo zamenjala stran, enako pa je storil DeSUS, upokojenska stranka (obe stranki sta po volitvah izginili s političnega prizorišča). Janševo vladanje je bilo izrazito avtoritarno in polno policijskega nasilja. Ker je bilo to v času korone in izolacij, mu je pandemija omogočila še dodatno zlorabo politične moči. Pahor nobene-ga dejanja Janševe vlade ni obsodil, pač pa ga je opravičeval ali se "vladarsko"

⁴ Za posredovanje zadnjih podatkov in interpretacijo se zahvaljujem dr. Niku Tošu in dr. Vladu Miheljaku. Podatki bo CJM objavil predvidoma septembra 2023.

⁵ Toš (ur.), *Vrednote v prebodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*, str. 506.

⁶ "Pahor želi, da vlado sestavi zmagovalec, torej Janša", *Mladina*, 7. 6. 2018, spletna izdaja, dostopno na: <https://www.mladina.si/185882/pahor-zeli-da-vlado-sestavi-zmagovalec-torej-jansa/>, pridobljeno: 29. 6. 2023.

distanciral, češ za se do dnevno-aktualnih vprašanj ne opredeljuje (v nasprotju s tem ob izteku mandata ni imel zadržkov kritizirati novo oblast in je to nadaljeval tudi po izteku mandata). Pahorjeva želja po "močni osebnosti" na koncu za večino slovenskih državljanov ni bila sprejemljiva. Ali pa so si "močno osebnost" predstavljali drugače, kot se je vzpostavila. Po več kot sto tednih rednih petkovih demonstracij proti Janševi avtoritarni oblasti (t. i. kolesarski protesti) od 24. aprila 2020 do 24. aprila 2022, je na volitvah močno zmagalo na hitro ustanovljeno gibanje Svoboda.⁷

Zgodovinsko gledano so bili Slovenci v večini svoje zgodovine, od naselitve v šestem stoletju pa do leta 1945, smiselno pa do smrti Titove smrti leta 1980 – proti svoji volji ali z njo – rojalisti oz. v Titovem primeru "socialistični rojalisti". Svoje vladarske rodbine jim zaradi zgodovinskih okoliščin, razdrobljenosti in šibkega nacionalnega potenciala nikoli ni uspelo ustvariti. Če seveda odmislimo pravljične osebnosti, kot je kralj Matjaž, ki je nastal iz slovenskega servilnega povelečevanja pravičnega fevdalnega vladarja. Podlaga za lik je Matija Korvin, domnevno pravični ogrski vladar, ki se je boril proti Turkom in vladal tudi na delu slovenskega ozemlja. Sedaj spi pod goro Peco, ko se bo prebudil, bo premagal vse sovražnike in pregnal vse krivice s sveta.

V Sloveniji po kralju Matjažu še danes nosita ime dve ulici, v Mežici in v Mariboru, vendar se njegovo ime pojavlja predvsem v kontekstu turističnih prireditev. Današnja rojalistična mitologija v povezavi z "močno osebnostjo" se ne navezuje na kralja Matjaža, pač pa na t. i. "noriško kraljestvo" in Janeza Janšo. Janša je namreč leta 2014 napisal knjigo *Noriško kraljestvo. Beli panter* in si v ironičnih komentarjih prislužil vzdevek "noriškega princa", ki vlada v "noriškem kraljestvu", torej nekakšni fiktivni Sloveniji, kot si jo sam zamišlja. Janez Drnovšek, predsednik Slovenije (2002–2007) ga je že precej prej, leta 2007 v *The Timesu* označil za "princa teme". Precejšen del Slovencev verjame v t. i. avtohtonistične teorije, torej prepričanje, da Slovenci niso priseljeni Slovani, ampak potomci starodavnih narodov (Venetov, Etruščanov, Keltov...), torej, da so staroselci in na tem oziroma mnogo večjem ozemlju že "od nekdanj". Ta teorija je v politiko prešla v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, ko se je začela izgubljeni jugoslovanska identiteta.⁸ Noriško kraljestvo, to je tvorba različnih keltskih plemen, ki so jo v Vzhodnih Alpah (avstrijska Koroška, del Štajerske in Gradiščanske) okrog leta 200 pr. n. š. ustanovili Kelti in je na prelomu tisočletja postalo del rimskega imperija, se tako navezuje na te avtohtonistične teorije, ki jih Janša in njegova stranka močno podpirata. Lahko domnevamo, da se pri

⁷ Več o kolesarskem gibanju v: Sanja Fidler, Jaša Jenull in Janez Zalaznik (ur.), *105 petkov – kolesarski protesti 2020–2022* (Ljubljana, 2023).

⁸ Več o tem: Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela. Družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2015), str. 86–89 (dalje: Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*).

delu volivcev, ki Janšo neomajno in zvesto podpirajo (v celoti jih je okrog 25 %) mitološki rojalizem in želja po konkretni "močni osebnosti" tu nekako ujemata. Še posebej, ker se o Janši ustvarja tudi mit "uspešnega vojskovodje", ki je najbolj zaslužen za vojaško zmago v desetdnevni osamosvojitveni vojni.

Veliko zanimanje in naklonjenost Slovenci izkazujejo britanski kraljevi družini. Objokovanje smrti angleške kraljice Elizabete septembra 2022 je bilo tako, kot bi bila Slovenija nekdanja britanska kolonija ali dominion in to kljub zgodovinskim krivicam, ki jim jih je povzročil britanski imperij, katerega (olepšani) simbol je Elizabeta bila. Vendar tu kakšnih globljih razlogov za naklonjenost rojalizmu ne gre iskati; gre pač za kombinacijo šibkega poznavanja zgodovine in vpliva globalizacije, medijev in socialnih omrežij. Lahko pa bi sklepali, da jim je všeč kraljevski glamur. A ne doma. Za slovenskega predsednika ali predsednico je bolje, da nima palače. In še bolje, da tega vprašanja sploh ne načne. Živi naj v bloku ali družinski hiši, srečujejo naj ga na ulici. Bil naj bi torej skandinavsko ljudski kot Milan Kučan (predsednik Predsedstva Republike Slovenije v letih 1990–1991 in nato predsednik v letih 1992–2002), a hkrati dovolj rojalističen, torej odmaknjen in protokolaren – tej mešanici je doslej najbolj ustrezal dr. Danilo Türk (2007–2012). Lažno ljudski in twitersko populističen predsednik brez vsebine, kot je bil Pahor, je uspešno zapolnil pričakovanja o "princu" (brez dvora), ki lahko reče vse in mu kljub novodobni morali tudi seksistične opazke ne škodijo, pač pa, nasprotno, dvigajo popularnost. Tak "princ" na mestu predsednika je tudi zelo ustrezal medijem, ki so se z njim vzajemno hranili. Ko je Slovenija dobila prvo predsednico v zgodovini, Natašo Pirc Musar (2002), so se hitro pojavile domisljice o "slovenski Mariji Tereziji". Nova predsednica sicer po vzoru modernih monarhov res nekako skuša kombinirati pripadnost premožni eliti z ljudskostjo.

Franc Jožef in Habsburžani

Slovenci so v novejši in sodobni zgodovini imeli tri velike kultne vladarje: Franca Jožefa, Aleksandra Karadorđevića in Josipa Broza - Tita. Med njimi so v graditvi in vzdrževanju kulta osebnosti tako razlike kot podobnosti. Franc Jožef je bil rigidni vladar, ki je zaviral spremembe v tedanji Avstro-Ogrski, kar pa so povprečni ljudje jemali kot sinonim za kot ohranjanje dobrih, starih časov. Dobri vladar tudi ni bil nič kriv, za krivice ni vedel, vse slabo so zakrivili drugi nosilci oblasti. Uniforma, ki jo je nosil, je vzbujala občutek varnosti, parade cesarsko-kraljeve vojske in koncerti Straussovih valčkov so dajali vtis brezskrbnosti, izobraženo in pedantno uradništvo pa občutek urejenosti.

Franc Jožef se je od vseh avstro-ogrskih narodov najbolj globoko vtisnil v zgodovinsko zavest Avstrijcem (nekdanjim avstrijskim Nemcem, ki so bili

Začetni del kronologije v slikah Franca Jožefa na razstavi *Der ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916*, Österreichische Nationalbibliothek, 2016 (foto: Božo Repe, glej tudi istoimenski katalog, str. 9–31)⁹

v monarhiji "*Herrenvolk*"). Ti so iz njega, a tudi drugih Habsburžanov naredili znamko, s katero služijo stotine milijone evrov. Leta 2016, ob 100-letnici smrti, je tako Avstrija ponorela za "večnim cesarjem" Francem Jožefom. Posvetila mu je celo leto, polnil je časopisne članke, elektronske in druge medije, socialna omrežja. Postavili so pet velikih razstav, od tega prvo, osrednjo *Der ewige Kaiser* v elitni Österreichische Nationalbibliothek (ki sicer hrani več kot 10.000 dokumentov in fotografij o "kajzerju" in Habsburžanih), drugo pa v od turistov obleganem Schönbrunnu (*Mensch und Herrscher*). V koordinaciji Schönbrunna z drugimi muzeji so nastale še druge. Glamur: obleke, kočije in podobne zadeve (*Repräsentation & Bescheidenheit*) v Kaiserliche Wagenburg in pohištvo, rituali, vsakdanjik (*Fest & Alltag*) v Möbelmuseum Wien.

⁹ Cesarjevo življenje so od rojstva do smrti upodabljali praktično dnevno, kot to danes počnejo ljudje s sabo in družino na twitterjih in instagramih. Ob obletnicah vladanja so izhajale posebne publikacije s prikazi iz njegovega življenja. Še posebej svečano je bilo leta 1898, ob petdesetletnici vladanja, ko so med drugim izdali publikacijo *Viribus Unitis. Das Buch vom Kaiser*, podobno pa tudi leta 1908.

Cesarjevo strast do lova (*Jagd & Freizeit*) so prikazali v dvorcu (muzeju) Niederweiden, Niederösterreich, tradicionalnem lovskem revirju Franca Jožefa in Habsburžanov, sicer enem od 14 lovišč, ki so skupaj imeli 142.000 hektarov (Franc Jožef je prvo divjad uplenil pri dvanajstih letih, v celem življenju okrog 50.000, na lovu se je z drugimi vladarji zmenil najvažnejše strani, frustrirani prestolonaslednik Franc Ferdinand pa se je zato potrudil še bolj in prišel kar do številke 270.000, svoje lovsko območje pa razširil tja do Indije). Z vseh razstav so izšli obsežni katalogi (*Der Ewige Kaiser* in *Franz Joseph 1830–1916*, ki združuje druge štiri razstave). O Francu Jožefu so naredili posebno spletno stran. V knjigarnah so se posebej aranžirane mize šibile pod skladovnicami starih in novih izdaj o Francu Jožefu, ekscentrični cesarici Sisi in o Habsburžanih, na novo so bile izdane knjige nostalgično-kritičnih piscev o "izgubljenem svetu" monarhije, ki so jih pisali Joseph Roth, Karl Kraus, Robert Musil, Stefan Zweig in drugi. Noben večji časopis, od *Der Standarda* naprej ni bil vsaj brez feljtona ali kakšnega drugega obsežnega prispevka. Ti so segali od kritičnih zgodovinskih pregledov ("Der hilflose Monarch" v *Profilu*) do nostalgično-"pocukranih" publikacij v rumenem tisku ("Der Kaiser" v *Kronen Zeitung* ali "Franz Joseph & Sisi. Zum 100 Todestag: Leben, Liebe, Tragödien" v reviji *Österreich*).¹⁰ Promocija Franca Jožefa ob stoletnici smrti je bila dolgoročno in skrbno načrtovan avstrijski državni projekt, v katerega so vložili milijone evrov in jih še več zaslužili.

Franc Jožef je bil absolutist, ki je še kot golobrad mladenič na smrt obsodil okrog 500 uporniških voditeljev madžarske revolucije, 50.000 pa je bilo med revolucijo in po njej pobitih in je tudi v času postopne (za njega v glavnem prisilne) demokratizacije Avstro-Ogrske vladal s trdo roko, zlasti pa bil eden glavnih krivcev za prvo svetovno vojno in smrt milijonov ljudi.¹¹ Vendar Avstrijci danes s tem nimajo zadržkov, tako kot so jih imeli po prvi svetovni vojni v času prve avstrijske republike, ko so Habsburžane pregnali in razlastili.

Tako pri Habsburžanih kot Karadorđevićih se je gradil dinastični kult cele rodbine in to od rojstva do smrti ter pri vseh generacijah. Skozi družinsko tradicijo in prikazovanje idealiziranega družinskega dvornega življenja lahko za časa življenja obeh vladarjev spremljamo tedaj še klasično obliko propagande, ki pa temelji na istih prijemih kot današnji rumeni tisk in socialna omrežja. Le

¹⁰ Več o tem: (Božo Repe), "Cesar Franc Jožef", *Mladina*, 15. 4. 2016, št. 15, str. 44–48.

¹¹ O Francu Jožefu poleg precejšnjega dela elektronsko dostopnih člankov in dokumentov zlasti preko Österreichische Nationalbibliothek obstajajo številne knjige in članki, med najbolj znanimi je npr. mnogokrat ponatisnjena Josepha Redlicha že iz leta 1929: *Emperor Francis Joseph of Austria* (The Macmillan Company). Pregled desetih knjig o njem ali povezanih z njim glej: *Work by or about Franz Joseph I of Austria*, dostopno na: <https://archive.org/search?query=%28Franz+Joseph+I+of+Austria%29+OR+%28%221830-1916%22+AND+Austria%29%29+AND+%28-mediatype%3Asoftware%29>, pridobljeno 29. 6. 2023. od slovenskih avtorjev glej: Gregor Antoličič, *Franz Jožef* (Ljubljana, 2017).

Franc Jožef paradira pred četami v Sarajevo 1. junija 1910, del slike Ludwiga Kocha (*Viribus Unittis. Das Buch vom Kaiser* (Dunaj, 1989); glej tudi *Der Ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916* (Dunaj, 2016), str. 116)¹²

da so tehnike omejene na tedanji razvoj, predvsem skrbno naslikane portrete in fotografije ter panegirične zapise, ki gredo od zibelke in zgodnjega otroštva do junaških dejanj, porok, državniških srečanj in drugih dogodkov.

Odnosi znotraj habsburške družine niti približno niso bili tako idilični, kot so jih prikazovali. Franz Ferdinand, v katerem so slovenski politiki videli naci-

¹² Franca Jožefa so ves čas vladanja skušali prikazati kot velikega vojskovodjo. Bil je vrhovni poveljnik avstrijsko-ogrskih oboroženih sil, ki so bile najmočnejši združevalni dejavnik dinastije in garant vladavine Habsburžanov. V resnici je Franca Jožefa že v mladih letih, leta 1895, katastrofalno premagala francosko-piemontsko-sardinska zveza, potem pa leta 1866 še Italija in Prusija. Avstrija je izgubila Lombardijo in pokrajino Benetke (takrat sta tudi Beneška Slovenija in Rezija prišli pod združeno Italijo). Notranja kriza ga je zato prisilila, da je postal konstitutivni monarh, česar nikoli ni hotel, obdržal pa je kontrolo nad vojaškimi zadevami in zunanjo politiko. Zaradi slabe izkušnje ni bil navdušen, da bi leta 1914 Avstro-ogrska znova šla v vojno, a je na koncu na to pristal in s tem zapečatil usodo države.

onalnega rešitelja, je prestolonaslednik postal, ker je bil najstarejši sin avstrijskega nadvojvode Karla Ludwiga, mlajšega brata Franca Jožefa I. Prestolonaslednik je postal leta 1896 po smrti svojega očeta in zato, ker je stric Maximilian v Mehiki leta 1876 svojo ponesrečeno in kratko vladarsko kariero končal pred puškami republikanske vlade. Edini sin Franca Jožefa in kraljice Sisi, Rudolf, je januarja 1889 skupaj z ljubico Marijo Vetsera naredil samomor, kar vse je Ferdinandu odprlo pot na prestol, pri nenemških narodih pa upanje, da bo zmozel reformirati monarhijo. Poroka s Sophie Chotek je povzročila hud konflikt na dvoru, zaradi t. i. morganične poroke se je moral odreči pravici svojih otrok do prestola. Njegovi odnosi s Francem Jožefom so bili izjemno konfliktni, nista mogla prenašati drug drugega in tega v ožjem krogu nista niti najmanj skrivala. Novi, mladi cesar je zaradi Ferdinandove smrti na koncu postal Karel, ki je bil zadnji vladar iz habsburško-lotarinške dinastije. Karel je cesar postal leta 1916 pri devetindvajsetih, nasledil je breme zavožene in v vojno zapletene monarhije, ki ga ni zmozel. Prav tako nista uspela dva poskusa, da bi po vojni ostal vsaj madžarski kralj. Na koncu je pristal v izgnanstvu najprej v Švici in nato na Madeiri, kjer je umrl za posledicami pljučnice. Oživali nostalgični duh po srednjeevropski habsburški monarhiji se tam kaže v številnih romanjih na njegov grob, kar je še posebej priljubljeno pri Madžarih. K rasti popularnosti je prispeval tudi papež Janez Pavel II., ki je zvestobo Karla in Habsburžanov katolicizmu leta 2004 nagradil s Karlovo beatifikacijo.

H kultu osebnosti Franca Jožefa in Habsburžanov je veliko prispevala žena Franca Jožefa, ljubkovalno poimenovana Sisi. Elizabeta Bavarska je bila rojena 24. decembra 1837 v Münchnu. Bila je četrti otrok Maksimilijana Bavarskega in princeze Ludovike Bavarske. Poroka s Francem Jožefom je na obeh dvorih povzročila hude konflikte (s Francem Jožefom naj bi se poročila njena sestra). Nekonvencionalna in trmasta Sisi je hitro prevzela avstrijske podanike, še posebej Dunajčane. Odklanjala je, da bi igrala vlogo žene, matere in cesarice, bila je anoreksična in obsedena s svojim telesom, imela je svojo telovadnico, strogo prehrano. Sama sicer ni želela biti reprezentančne figure imperija, gojila je svoj kult osebnosti in o njej so se že za časa življenja spletli številni miti.

Oboževanje njene osebnosti se je s pomočjo ženskih revij, kinematografije in sodobnih medijev začelo znova strmo vzpenjati po drugi svetovni vojni. Veliko ljudi, še posebej žensk, danes v njej vidi emancipirano žensko, začetnico sodobnih idej o prehrani in negi telesa.

Habsburžani so Avstrijcem po drugi svetovni vojni naredili veliko uslugo. Pomagali so jim, da so se rešili svetovnega nacističnega madeža. Prelomni trend je tu sicer naredil broadwayski muzikal *Moje pesmi, moje sanje* iz leta 1959, potem, ko je bila leta 1965 posneta svetovna filmska uspešnica z Julie Andrews in Christopherjem Plummerjem v glavnih vlogah. Vendar so prvi pomemben korak k spremenjeni percepciji v svetovni javnosti s pomočjo Sissi naredili Avstrijci

sami. Leta 1955 so v avtentičnem okolju o njej posneli film z igralko Romy Schneider. *Sissi* še danes velja za največjo filmsko uspešnico z nemškega govornega področja. Sledila sta še dva podobna filma in razne nadaljevanke o Habsburžanih. Zadnjo odmevno nadaljevanko o Sissi je leta 2022 posnel Netflix.

Franc Jožef je tako skozi medijsko percepcijo ter "lakirano" in "kič zgodovino", kot so to označili kritični zgodovinarji, postal stari dobri gospod z osivelimi zalizci, ki ga lahko vidimo povsod, na slikah, spominkih, skodelicah, in ostaja eden glavnih simbolov Avstrije.

V Sloveniji Franc Jožef ne vzbuja niti približno tako velike pozornosti, kar bi lahko posplošeno rekli tudi za druge dele nekdanje monarhije (morda z izjemo Madžarske, kjer se zgodovinski revizionizem zaradi izgubljenih ozemelj navezuje na propad Avstro-Ogrske). Tisti del zgodovinopisja, ki se ukvarja s Francem Jožefom v Sloveniji, v precejšnji meri ohranja kritično distanco. Kadar pa zaradi kakšne obletnice ali razstave Franc Jožef pride v širšo medijsko zavest, pa percepcija ni bistveno drugačna kot pri Avstrijcih:

Mogočnost, trdnost, ikoničnost, priljubljenost in ljudskost. Vse to so bile lastnosti Franca Jožefa I., dolgoletnega vladarja habsburške monarhije, domovine naših pradedkov in prababic. Tudi Slovenci so ga častili, saj jim je med svojim vladanjem dal možnost za razvoj in napredek na številnih področjih, med njimi tudi dokončanje južne železnice in obnovo Ljubljane po velikem potresu leta 1895. Preprosti ljudje niso imeli pogosto priložnosti, da bi ga videli v živo, zato so bili cesarjevi obiski soseščine pravcati prazniki, polni pričakovanj in vznemirljivosti.¹³

Josip Broz - Tito

Josip Broz - Tito je bil tako za življenja kot po smrti predmet podobne medijske in zgodovinske obdelave kot Franc Jožef.¹⁴ Pri graditvi Titovega kulta pa druž-

¹³ "Obeležujejo 140 let od obiska Franca Jožefa", *Dnevnik*, 12. 7. 2023, spletna izdaja, dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1043027987>, pridobljeno: 13. 7. 2023). Članek opisuje priložnostno razstavo ob obletnici obiska Franca Jožefa v Kranju.

¹⁴ Prvi krajši prikazi življenjepisa Josipa Broza - Tita so se začeli v zahodnih revijah objavljati v letu 1943, ko so k partizanom prišle zahodne misije. Kmalu je pristal na naslovnih vseh pomembnejših ameriških in angleških revij in ta trend se je nadaljeval do njegove smrti. Prva biografija, tako v srbohrvaškem kot angleškem jeziku, je bila knjiga Vladimirja Dedijerja, nekakšnega uradnega Titovega biografista, izšla je leta 1952. V isto obdobje sodi tudi knjiga Fitzroya Macleana (1957), Titovega tesnega vojnega sodelavca: *The Heretic: the life and times of Josip Broz - Tito*. V kasnejših letih so o njem izšle številne biografije, še posebej v sedemdesetih in osemdesetih letih, že po njegovi smrti. Na ozemlju nekdanje Jugoslavije so nekdanje hagiografske izdaje, podobne tistim o Francu Jožefu in kralju Aleksandru, zamenjale po eni strani bolj kritične knjige, po drugi strani pa izrazito negativistične in sovražne, ki naj bi prikazale Tita "brez maske" (Miro Simčič, pa knjige o njegovem odnosu do žensk in podobno. Pojavile so se tudi knjige številnih piscev, od zdravnikov do kuharjev in drugih, ki so bili daljši ali krajši

Ovitek DVD-ja filma *Bitka na Sutjeski*, v katerem je glavno vlogo Josipa Broza - Tita igral Richard Burton (Osebna zbirka Božidarja Flajšmana)¹⁵

čas v njegovi bližini in naj bi jim zaupal take in drugačne skrivnosti. Tudi Dediđer je leta 1981 izdal še dve knjigi (*Novi prilozi za biografiju Josipa broza Tita 1 in 2*, ki pa so bolj nekakšni skupki dokumentov, nametanih komentarjev in izjav iz tistega, kar ni želel ali upal objaviti za časa njegovega življenja). Med bolj odmevnimi in citiranimi knjigami na zahodu je biografija od Auty Phyllis (1970). Zadnji pomembnejši biograf na zahodu je bil Geoffrey Swain (biografija iz leta 2010). V jugoslovanskem prostoru sta najbolj znani biografiji napisala Jože Pirjevec: *Tito in tovariši* (slovenska izdaja 2011, sledile so številne izdaje v tujih jezikih) in Ivo in Slavko Goldstein (slovenska izdaja 2017). Leta 2011 je pri Institutu za noviju istoriju Srbije izšel tudi obsežen zbornik z mednarodnega posveta *Tito – videnja i tumačenja*, na katerem so sodelovali zgodovinarji iz držav naslednic nekdanje Jugoslavije in nekaterih drugih držav.

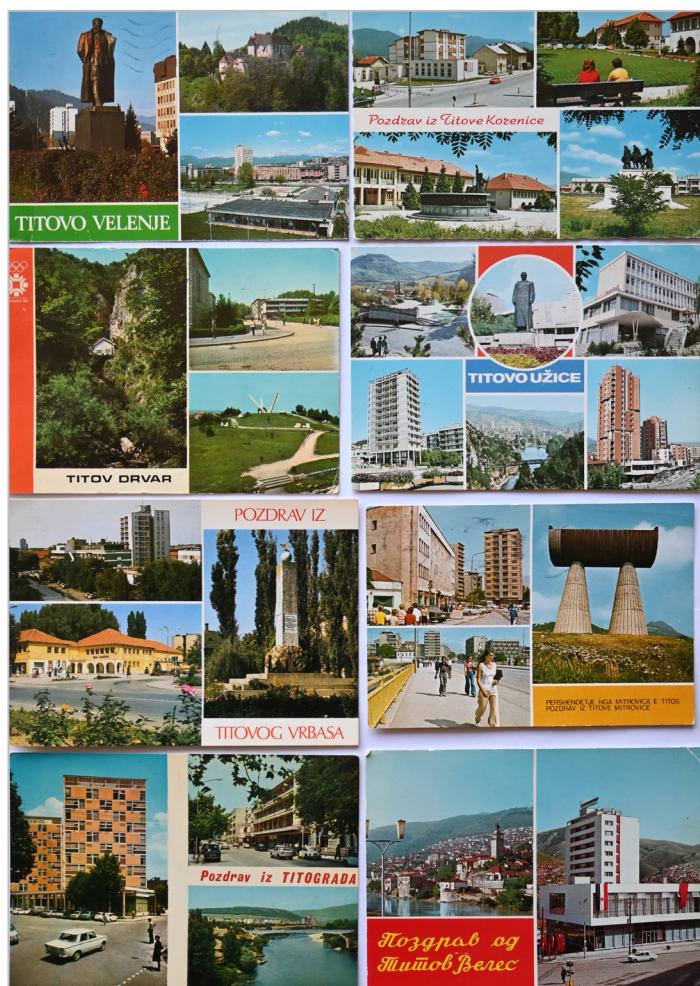
na ni imela niti približno tako pomembne vloge kot pri Francu Jožefu in kralju Aleksandru, čeprav sta se njegovo otroštvo in mladost ter slovensko poreklo pojavljala v učbenikih. Njegova žena Jovanka Broz, s katero se je na hitro poročil leta 1952, je sicer postala sestavni del propagandne mašinerije, ni pa imela v sebi karizmatičnosti, ki bi bila Titu v oporo (v poznih letih sta bila tudi v konfliktu, Jovanka Broz pa obtoževana, da se hoče preko Tita dokopati do oblasti). Otroci vidnejše vloge v javnem življenju niso imeli.

Titu je po zaslugi uspešnega narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji radikalno opravil z nekdanjim srbskim in jugoslovanskim rojalizmom. Meščanska stran (tudi pri Slovencih) je pri Karađorđevićih s kraljem Petrom sicer vztrajala do konca, a to ni kaj dosti pomagalo, saj je zmagovita partizanska stran z njim deklarativno opravila že leta 1943 na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu, dokončno pa z volitvami in razglasitvijo republike novembra 1945.

Novi kult se je gradil na Titu kot delavsko-monarhičnem vladarju, sprejemljivem za vse jugoslovanske narode in je trajal vse do smrti leta 1980. Tudi Zahod je imel Tita od začetka petdesetih let, ko je po sporu z Informbirojem na široko vstopil v mednarodno politiko, za uglajenega državnika, ki se izvrstno oblači, obvlada manire, občasno postavlja tudi vzorce obnašanja in se znajde v svetovnem političnem in siceršnjem jet-setu.

Dve leti po smrti je, ob naraščajoči ekonomski in politični krizi ter mednarodnih konfliktih, kritika titoizma kot sistema začela strmo naraščati, hkrati pa se je začel razkrajati tudi Titov kult osebnosti. Pomagala nista ne politično geslo "tudi po Titu – Tito", niti zakonska zaščita njegovega lika in dela, ki naj bi njegov spomin obvarovala pred žalitvami in kritikami. Zveza socialistične mladine Slovenije je leta 1983 začela sistematično kritizirati najbolj kultno prideditev, Dan mladosti, pravi škandal je bil leta 1987 s t. i. plakatno afero, ko je na natečaju za plakat ob Dnevu mladosti zmagala predelana verzija nacistične-

¹⁵ Tito je bil, tudi zaradi sposobnosti partizanskih generalov v vrhovnem štabu, ki ga je vodil, uspešen vojaški poveljnik. Ne pa tako nezmotljiv, kot so ga kasneje prikazovali. Učinkovit partizanski odpor partizanov je konec leta 1942 in v začetku leta 1943 prepričal zahodne zaveznike, da se je kljub komunistični naravi partizanstva vredno opreti na Tita, zato so ga tudi uradno priznali in k partizanom poslali zavezniške misije. V bitkah na Neretvi in Sutjeski spomladi 1943 je bilo jedro partizanske vojske na robu preživetja, tudi vrhovni štab je rešila zgolj neizmerna hrabrost posameznih poveljnikov in borcev ter njihovo žrtvovanje. Srdite bitke, nečloveški napor, izčrpanost, pomanjkanje hrane in zdravlil, nalezljive bolezni (zlasti tifus) ter maščevalni ukrepi napadalcev so v času obeh bitk zahtevali velike žrtve tako med civilnim prebivalstvom kot partizani, padla je tretjina borcev. Tito je bil ogrožen potem še v desantu na Drvar maja 1944, kjer je bil v bombnem napadu tudi ranjen. Obe bitki sta ga tudi na zahodu naredili za legendarnega poveljnika, po vojni pa sta postali osrednji del graditve Titovega kulta osebnosti. Filma, posneta po obeh bitkah, sta bila najbolj znana partizanska filma socialistične Jugoslavije. V filmu *Bitka na Neretvi* so glavne vloge igrali Sergej Bondarčuk, Yul Brynner, Anthony Dawson, Milena Dravič, Boris Dvornik in Orson Welles. Plakat za film pa je za simbolično ceno – 15 steklenic vina raznih jugoslovanskih proizvajalcev – ustvaril Pablo Picasso.

Titovo Velenje, razglednica (Osebna zbirka Božidarja Flajšmana)¹⁶

ga plakata Richarda Kleina Tretji Reich – alegorija herojstva).¹⁷ Skupaj z rituali (najbolj simbolna je bila štafeta mladosti) se je njegov mit postopoma usul. V nasprotju s Francem Jožefom tudi ni doživel velikega turističnega marketinga.

Proces "detoizacije" je sicer kompleksen in Slovenija je le del raznolikega jugoslovanskega mozaika. Rušenje kulta osebnosti, ki je samo po sebi za druž-

¹⁶ Po Titu so v vsaki republiki in obeh avtonomnih pokrajinah poimenovali eno mesto, v večini so bili postavljeni tudi njegovi kipi. Po nastanku samostojnih držav so bila mesta povsod preimenovana, kipi pa večinoma umaknjeni z osrednjih trgov. V Sloveniji je bilo Titovo Velenje znova preimenovano v Velenje, kip pa je ostal.

¹⁷ Več o tem: Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*. Glej tudi: Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

be, ki se demokratizirajo, logičen, je v zadnjem obdobju Jugoslavije postal del mnogo bolj nevarnega procesa. Protifašistično in socialistično kulturo spomina je začela zamenjevati nacionalistična, tudi fašistična. Ta je pripeljala do krvavega razpada države in Tito je bil v tem zgodovinskem revizionizmu najbolj izpostavljen lik. Politične elite v posameznih republikah so skozi vrednotenje Tita, druge svetovne vojne in skozi obtoževanje drugih za zločine v mednacionalni in državljanski vojni skušale utrditi svojo pozicijo in svojo vizijo ustvarjanja nacionalnih držav z zamišljenimi etničnimi mejami. Kolaboracija je bila relativizirana ali hvaljena, vse, kar je bilo povezano z vrednotenjem protifašistične in socialistične preteklosti, še posebej pa umetniška dela, je postalo predmet polemik, političnih napadov in odstranjevanja. Na tej podlagi so se tako nove državne kot lokalne oblasti tudi odločale za rušenje spomenikov, preimenovanje ulic in šol in drugo retuširanje zgodovine. Antifašistične spomenike se je začelo interpretirati kot simbole komunističnega režima in socialistične preteklosti, s katero je treba dokončno obračunati.

Tito jo je v tem procesu po različnih republikah odnesel različno. Povsod je njegovo ime izginilo iz mest (vsaka republika je imela mesto, poimenovano po njem, v Sloveniji je bilo to Titovo Velenje).

Spomeniki so bili ponekod odstranjeni ali uničeni, druge so ostali. Največje uničevanje spomenikov NOB in Tita so izvedli na Hrvaškem. V Srbiji in Črni Gori ni prišlo do množičnega uničevanja spomenikov NOB, Titove pa so odstranili (npr. znani kip v Užicah). So pa s spremembo družbe in novimi vojnam izgubili svojo simbolno vrednost, kar je pripeljalo do njihovega postopnega propadanja. Hkrati so zrasli novi, namenjeni rehabilitaciji četništva (Dražo Mihailović) in protipartizanski (kolaboracionistični) strani. Srbski in hrvaški odnos se je prenesel v Bosno in Hercegovino, kjer Bošnjaki ohranjajo pozitiven spomin na narodnoosvobodilni boj, ki je hkrati tudi začetek njihove državnosti. V Makedoniji, ki ji je Titova Jugoslavija priznala nacionalnost in dala republiko, so se zatekli v izkrivljeno preteklost, katere temelj v novejši zgodovini je postala Notranja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), sicer pa je proces revizije zgodovine segel globoko v antično zgodovino. Makedonski narodnoosvobodilni boj je sicer ohranjen v pozitivnem spominu in (vsaj posredno) tudi Tito, čeprav so bili njegovim kipi odstranjeni. V Skopju pred gimnazijo odstranjeni kip so sicer Titovi privrženci postavili na novo kar iz pobarvanega stiropora.

Tito je svojo življenjsko pot končal v Sloveniji, kjer je tudi sicer preživel velik del svojega življenja, tako zasebno kot službeno. Rezidenci, ki jih je prevzel po Karadordevičih in zgradil na novo (Vila Bled) ali moderniziral (Brdo, nekateri lovski objekti) so bili prizorišče stalne politične in diplomatske dejavnosti. Tito je do poznih let znal ohranjati stik z ljudmi, vedel je, kako je treba nagovarjati množice in tudi neposrednim srečanjem se ni izogibal. Slovenci so

ga imeli za svojega. Med vsemi tremi kulti osebnosti 19. in 20. stoletja je Tito edini, ki je po materi Slovenec in se po tem kriteriju najbolj približa nečemu, kar bi lahko bil "slovenski vladar". Vendar razlogi za priljubljenost niso v njegovi krvi ali slovenskem jeziku, ki ga je komajda govoril (je pa res tudi iz krajev, kjer se slovenščina in hrvaščina mešata), pač pa v zaslugah za Slovenijo in Slovence, tako kar zadeva republiško državnost in njen razvoj kot v ozemeljskem (zahodna meja) in socialnem smislu. Po njegovi smrti je v Jugoslaviji zavladovalo velikansko žalovanje, država je praktično obstala, pogreb v Beogradu pa je bil eden največjih državnih pogrebov s svetovno udeležbo voditeljev v sodobni zgodovini. Še leta kasneje so na dan, ko je umrl, ob uradnem času smrti po celi državi zatulile sirene.

Po vzpostavitvi večstrankarskega sistema leta 1990 in osamosvojitvi leta 1991 lahko v odnosu do Josipa Broza - Tita v grobem sledimo trem procesom:

- prizadevanjem desnih političnih sil po odstranitvi Titovih slik in obeležij ter preimenovanju ulic. To je bilo v veliki meri, ne pa v celoti, uresničeno. Glavna ulica v Ljubljani se je iz Titove preimenovala v Slovensko ulico oziroma razdelila na tri dele, spomeniki in slike iz javnih zgradb so bili odstranjeni, so pa še ostala poimenovanja po Titu v nekaterih mestih (npr. Titov trg v Kopru). V Titovem Velenju, ki je spet postalo zgolj Velenje, se je ohranil velik spomenik, boj za napis "Naš Tito", narejen iz kamnov nad hribom Sabotin pri Novi Gorici, tik nad italijansko mejo, se je odvijal skoraj vsako leto, Titovi nasprotniki so ga razdirali, njegovi privrženci postavljali nazaj;
- ohranjanje spomina nanj, zlasti pri starejših generacijah, a tudi mlajših (v devetdesetih letih so se pojavljale novodobne prireditve Dneva mladosti, ustanavljali klubi, združenja, tekmovanja, poimenovana po njem, majice s slikami in napisi, lokali, dekorirani v njegov spomin, kar je v naslednjem desetletju postopoma zamrlo. Ostajajo pa med drugim množični obiski Slovencev njegovega groba v Beogradu);
- konstantno večinsko prepričanje, da je bil Tito pozitivna zgodovinska osebnost, ki so ga izkazovale relevantne javnomnenjske ankete SJM.¹⁸ Podobne rezultate so kazale tudi druge raziskave, pri čemer je zanimivo, da so pozitivne ocene anketirancev presegale 50 % tudi pri članih in

¹⁸ Med leti 1995 in 2012, ko je SJM izvajala poglobljen del merjenja tudi o odnosu do zgodovine, je Tita kot pretežno pozitivno osebnost ocenjevalo med 65% leta 1995 in 58% leta 2012 ljudi; kot zelo pozitivno pa med 18% in 22% (tu vidimo celo trend naraščanja). Kot negativno ga ves čas ocenjuje okrog 8% ljudi, pri kategoriji zelo negativno pa se odstotek vrtil med 1% in 2%. Niko Toš et al. SJM, objave za posamična leta. Sociološko interpretacijo anket odnosa do NOB, socialistične Jugoslavije in Tita glej: Maca Jogan, Živa Brodek, "Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin", *Teorija in praksa* 53, posebna številka (2016), str. 90-111. Glej tudi: Mitja Velikonja, *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana, 2009).

volivcih desnih strank.¹⁹ Vsaj dokler je v anketah večinsko sodelovala še generacija, ki je socializem in Tita doživljala sama.

V tridesetletnem obdobju je bil Tito najbolj na udaru med letoma 2004 in 2008. Tedanja desna vlada je skušala skozi medije, pouk zgodovine, proslave, z delitvijo denarja za raziskave in zlasti s pomočjo podrejene javne televizije revidirati pogled na zgodovino. Pri tem se je naslanjala na pomoč desnega bloka v evropskem parlamentu, še posebej vzhodnoevropskih držav in na razne resolucije o totalitarnih sistemih. To je v kasnejših obdobjih in vse do danes postalo osrednja politična agenda največje desne stranke – Slovenske demokratske stranke (SDS) – ne glede na to, ali je v opoziciji ali na oblasti.

Pravno-ideološki boj v zvezi z Josipom Brozom - Titom se je odvil v zvezi s poimenovanjem nove ulice v Ljubljani. Sklep o tem je ljubljanski mestni svet na predlog predsednika komisije za poimenovanje ulic preminulega pesnika in pisatelja Petra Božiča sprejel v letu 2009. Avenija maršala Tita, kot naj bi se nova ulica imenovala, je bila pomembna, tedaj še ne do konca zgrajena vpadnica ob novem nogometnem stadionu v Stožicah. Pobudo za presojo te odločitve sta ustavnemu sodišču dala mladi desničarski politik iz (tedaj neparlamentarne) stranke Nova Slovenija – Krščanski demokrati (NSi) Jernej Vrtovec in Lidija Drobnič. Pri tem sta se sklicevala na odločbo ustavnega sodišča iz devetdesetih let, po kateri naj bi bili vsi, ki so živeli v komunističnem sistemu nekdanje Jugoslavije, desetletja podvrženi trajnemu in sistematičnemu ogrožanju človekovih pravic in svoboščin. Sklicevala sta se tudi na izjave evropskega parlamenta in desničarskih evropskih strank o totalitarizmi, pri čemer so tisti, ki so presojo sprožili, računali, da bo prepoved ustavnega sodišča vplivala tudi na druga poimenovanja ali postavljanje spominskih obeležij Titu. Ustavno sodišče pod predsedstvom dr. Ernesta Petriča (sicer dolgoletnega diplomata neuvrščene Jugoslavije vse do njenega konca, ki je bil konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let minister v slovenski vladi pod vodstvom Staneta Kavčiča in kratek čas celo kandidat za člana prvega predsedstva SFRJ pod Titovim vodstvom, po upokojitvi pa svetovalca Boruta Pahorja), je pravni interes Vrtovca zavrnilo, Lidiji Drobnič pa ustreglo. Poimenovanje je prepovedalo. Razsodba s tremi pritrdilnimi ločenimi mnenji se sklicuje na resolucije sveta Evrope in evropskega parlamenta (Resolucija št. 1481 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope z dne 25. januarja 2006 o potrebi po mednarodni obsodbi zločinov totalitarnih komunističnih režimov in Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu). Prepoved je ustavno sodišče argumentiralo z utemeljitvijo, da

¹⁹ "Tito je pozitivna osebnost", *Mladina*, 19. 5. 2007, št. 20, str. 46.

Josip Broz - Tito kot vodja nekdanje države "v največji meri simbolizira nekdanji totalitarni režim".²⁰

Širši načrt, da bi z odločitvijo ustavnega sodišča prepovedali ali omejili nova obeleževanja spomina na Tita, pa ni uspel. Kmalu za tem, 7. septembra 2013, je v spomin na množično zborovanje na Okroglici v Vipavski dolini leta 1953²¹ potekala prireditev "Tu smo doma". Primorske organizacije Zveze združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije (ZZB NOB Slovenije) so tam postavile spominsko obeležje dogodku in Titu kot guverniku.²² Raznovrstne oblike javnega obeleževanja Titovega spomina so se nadaljevale, so pa s časom postopoma usihale oziroma jih je začela zamenjevati nova mitologija desetdnevne vojne in osamosvojitve. Opredeljevanje do Tita pa še naprej ostaja del permanentnega kulturnega boja, ki se prenaša iz generacije na generacijo, multiplicira preko raznih spletnih forumov, z njim pa se hranijo predvsem desničarske stranke in njihove parastrankarske organizacije.

Primerjalno sta bila tako Franc Jožef kot Tito za življenja glorificirana, po razpadu Avstro-Ogrske in Jugoslavije pa pod plazom hudih kritik. V kasnejših obdobjih je Franc Jožef v Avstriji znova dobil bleščečo podobo, odnos do Josipa Broza - Tita pa je ambivalenten, odvisen od razmer v posamičnih državah, naslednicah bivše Jugoslavije. Razlika je tudi v tem, da je bil Franc Jožef glorificiran od rojstva, Titov kult osebnosti pa se je deloma spontano, deloma sistematično začel graditi šele med drugo svetovno vojno, torej, ko je bil že krepko v srednjih letih.

²⁰ Odločba ustavnega sodišča 109/110-11, 26. 9. 2011. <chrome-extension://efaidnbnmnhibpcajpcgcl-clefindmkaj/http://odlocitve.us-rs.si/documents/5f/b4/u-i-109-102.pdf> (pridobljeno 29. 6. 2023).

²¹ Zborovanje leta 1953 je bilo namenjeno 10. obletnici ustanovitve primorskih brigad, hkrati pa je bil spominski dogodek na manifestacijo Slovencev proti nameri zahodnih sil, da Cono A STO dodelijo Italiji, ki se je že pripravljala na vojaški vstop vanjo. To je še zaostriло t. i. tržaško krizo in sprožilo odločno diplomatsko in vojaško reakcijo Jugoslavije, med drugim tudi delno mobilizacijo in množična zborovanja po vsej Jugoslaviji. Jugoslovanska armada je na meje Cone B STO poslala tanke, Tito pa je nekaj kasneje v govoru v Skopju izjavil, da bo, če bo v Cono A STO vstopil en sam italijanski vojak, bo tja vkorakala tudi jugoslovanska vojska. Kriza se je razrešila oktobra 1954 s podpisom t. i. londonskega memoranduma (spomenice o soglasju), po katerem je Cona A STO pripadla Italiji, Cona B STO pa Jugoslaviji. To začrtalo mejo med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo), vendar so jo Italijani še vedno šteli le kot demarkacijsko linijo in jo kot uradno mejo priznali šele novembra 1974 z Osimskimi sporazumi. Zborovanja v dolini Lijaka se je 5. in 6. septembra 1953 udeležilo okrog 300.000 ljudi in je verjetno najbolj množično zborovanje Slovencev v zgodovini. Udeleženci so pripotovali s 100 vlaki, 5.000 kamioni, 3.000 motorji, 15.000 kolesi ali peš, med Volčjo Drago in Prvačino pa so za namen proslave vzpostavili železniško postajo, položili začasen vodovod, pipe za obiskovalce, barake in druge nujne pripomočke za tako množično zborovanje.

²² *Postavili obeležje na zborovanje na okroglici – mojaobcina. Si*, dostopno na <http://www.mojaobcina.si/sem-peter-vrtojba/novice/postavili-obelezje-na-zborovanje-na-okroglici.html>, pridobljeno: 29.6.2023.

Kralj Aleksander in Karadorđevići

Med Francem Jožefom in Titom je dvajset let obstajal kraljevi jugoslovanski rojalizem, ki ga simbolizira zlasti kralj Aleksander Karadorđević.

Jugoslovanski rojalizem je vzniknil na ruševinah avstro-ogrškega. Ta je dvome začel zbuhati ob začetkih trializma, še bolj pa po represiji prvih dveh vojnih let. Kljub državnemu nasilju so Slovenci Habsburžanom ostajali naklonjeni, svoje upe pa s Franca Jožefa preusmerili najprej na Franca Ferdinanda in nato mladega cesarja Karla. Pri vodilnih strankah kakšnega omembe vrednega republikanizma ni bilo. Ko se je med vojno začelo odpirati vprašanje, ali trialistični koncept z južnoslovansko državo v Avstro-Ogrski uresničiti z ali brez Habsburžanov, je protiavstrijsko razpoloženi dalmatinski politik Josip Smodlaka (več mesecev je preživel v avstrijski samici, nato pa je bil konfiniran) Janezu Evangelistu Kreku očital, da "verjame, da bomo svobodni in srečni pod Habsburžani, našimi večnimi tlačitelji". Krek mu je odgovarjal z anekdoto o t. i. "klin čorbi":

Možu so dali lonec, poln vode, v kateri je bil železen klin, in mu pod težko grožnjo naložili, naj skuha tako klin-čorbo, ki bo bolj okusna od katerekoli druge, zato mora biti lonec, ko bodo pojedli, povsem prazen. Vzel je najboljšo mast, razne vrste zelja in dišav in skuhal čorbo s klinom. Ko se je zbrala družba, da pojé čorbo, je vtaknil v lonec dva prsta, prijel klin in ga vrgel ven. Vsi, ki so čorbo poskusili, so priznali, da je zelo okusna in rekli: Ni boljšega od klin-čorbe.

Krek je zgodbo zaključil z besedami: "Tak klin so za nas Habsburžani".²³

V nekem nedefiniranem trenutku naj bi se jim torej po potrebi odrekli, kar se je potem res zgodilo. A brez volje in vpliva Slovencev. Če sem ne štejemo domnevno izrečenih besed Korošca na avdienci pri cesarju Karlu v splošnem razsulu tik pred koncem monarhije, 11. oktobra 1918: "*Es ist zu spät, Ihre Majestät!*" ("Prepozno je, vaše veličanstvo!").

Po vojni se je pri tedanjih vodilnih strankah za kratek čas res pojavila ideja o republikanizmu, ki pa je bila v prevladujočem katoliškem taboru bolj povezana z dilemo, ali sprejeti pravoslavne Karadorđeviće kot vladarje, in bojaznijo, kako jih bo novi kralj obravnaval, kot pa z željo po moderni predstavniški in laični novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS), kasneje preimenovani v Jugoslavijo. Še največ težav s tem je imel eden vodilnih politikov Slovenske ljudske stranke (SLS) Ivan Šušteršič, prepričan zagovornik monarhije in Habsburžanov do konca. Ob neizbežnem dejstvu, da Habsburžani gredo, pa je tik pred koncem monarhije v stiski razmišljal o republici in bil

²³ Dušan Nečak, Božo Repe, *Prelom. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni* (Ljubljana 2005), str. 179.

(pogojno, če bi bila taka volja ljudi) pripravljen sprejeti celo na novo dinastijo. Šušteršič se je v prevratnih časih umaknil, se nato vrnil, znova poskusil kot politik z delom SLS, ki mu je sledil, a na volitvah propadel. Liberalci so integralno jugoslovanstvo hitro povezali s Karadorđevići in s tem niso imeli problema, nova, za kratek čas dominantna politična sila na levi, komunisti, so bili izrazito proti. Navadnih ljudi seveda ni nihče nič vprašal. Po vidovdanski ustavi leta 1921 se republikanizem sem in tja, predvsem v bolj poudarjenih avtonomističnih obdobjih, postavlja kot notranje strankarsko vprašanje pri SLS, a ga je Korošec uspešno brzdal in skušal združevati nezdržljivo: hkratno služenje slovenstvu in Aleksandrovedemu integralnemu jugoslovanstvu. Tudi zato, ker se je na osebni ravni imenitno vklopil v dvorno politiko in bil posledično med obema vojnoma za večino Slovencev nekakšen neformalni slovenski vladar.

Za Srbe je bil pogoj za nastanek nove države in ne zgolj širitev Srbije, da Karadorđevići postanejo jugoslovanska kraljeva dinastija. To so z različnimi manipulacijami dosegli še pred združitvijo, celo v Črni Gori, ki je imela svojo kraljevo dinastijo. Zato je regent Aleksander lahko tudi imel tako pomembno vlogo pri združitvi. Slovenci so bili pri tem vprašanju sicer nezadovoljni, a precej mlačni. Najbolj so se upirali Hrvati, zlasti najmočnejša republikansko usmerjena Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HSS). Njen predsednik Stjepan Radić (1871–1928), ki je umrl za posledicami atentata v jugoslovanski skupščini, ni priznaval združitve. Za Hrvaško je zahteval polno državnost (federativni status), za Jugoslavijo pa republiko. Hrvaška je v nasprotju s Slovenijo že v Avstro-Ogrski na podlagi t. i. "hrvaško-ogrske nagodbe" imela svojega bana, sabor, univerzo in vrsto drugih inštitucij, torej subdržavni status. S kraljevino se je HSS sprijaznila šele sredi dvajsetih let, ko je vstopila v vladajočo koalicijo in tudi v imenu izpustila "republikanska".

Začetnik dinastije Karadorđevićev je bil hajduk in trgovec s svinjami Đorđe Petrović (1768–1817), znan kot Karadorđe (Črni Jurij). Leta 1804 je vodil Srbe v upor proti otomanskemu imperiju (povod je bil pobje srbskih veljakov, t. i. "seća knezova") in je bil izbran za vodjo (vožda). Po nekajletni neodvisnosti je bil upor leta 1813 zlomljen, Karadorđević pa je emigriral. Ko se je leta 1817 v času druge srbske vstaje vrnil, ga je novi vožd Miloš Obrenović (1780–1860) dal ubiti. Njegov sin je bil leta 1842 izbran za kneza Srbije, a so ga znova zamenjali Obrenovići, ki so jih nato s prestola vrgli zarotniški oficirji, pri čemer so Aleksandra Obrenovića (1876–1903) in njegovo ženo Drago, prej že poročeno Mašin (1861–1903), tudi ubili.

Na – sedaj že kraljevski – prestol je prišel Peter I. Karadorđević (1844–1921), ki je vladal do leta 1921 in tako formalno postal tudi prvi jugoslovanski in s tem slovenski kralj. Peter je sicer v začetku sedemdesetih let 19. stoletja služil vojsko na francoski strani v francosko-pruski vojni in sodeloval tudi v bosanskem uporu proti Turkom, a kljub temu ni imel velikega posluha za voja-

ške zadeve. Imeli pa so ga za demokratičnega in reformističnega vladarja. Pod vplivom Črne roke – tajne oficirske organizacije, ki je želela vzpostaviti prevladujoč vpliv v Srbiji in ki je podpirala Ujedinjenje ili smrt, tajno združbo bosanskih Srbov, odgovorno za atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda (1863–1914) leta 1914 v Sarajevu – so kralja Petra v času srbske emigracije na Krfu umaknili iz aktivnega odločanja. Petrovega starejšega sina Đorđa, to je Jurija (1887–1972), ki je bil tudi vojaško šolan v Rusiji in se je boril v obeh balkanskih in v prvi svetovni vojni, so prisilili, da se je odrekel prestolu v korist drugorojenega Aleksandra. Formalno naj bi se odrekel nasledstvu, ker naj bi v jezi udaril in nesrečno ubil služabnika. To je bil za srbske razmere precej prozoren izgovor, saj so znali, če je bilo treba, utišati tudi mnogo hujše škandale. Sredi dvajsetih let je Aleksander brata dal zapreti v umobolnico, kjer je ostal do okupacije, po drugi svetovni vojni pa je kot edini član kraljeve družine smel živeti v Jugoslaviji in je tudi napisal spomine. Aleksander je kljub lojalnosti obračunal tudi z vodjem Črne roke Dragutinom Dimitrijevičem-Apisom (1876–1917) in to sredi vojne, na t. i. solunskem procesu (obsojen je bil na smrt), ker je Črna roka po njegovi oceni postala preveč vplivna. Sam je začel podpirati podobno, a bolj obvladljivo organizacijo, Belo roko. Aleksander je bil v prvi svetovni vojni vrhovni poveljnik srbske vojske, z njo se je preko Kosova in Albanije umaknil v Solun in nato na Krf, imel je njeno absolutno podporo, prav tako podporo srbske pravoslavne cerkve. Bil je usmerjen velikosrbsko in po značaju avtokratski, na stranke je gledal predvsem v funkciji izpolnjevanja svojih zahtev. Aleksandrovo vladanje je prekinil atentat 9. oktobra 1934 v Marseillu.

Pričakovanja (zlasti italijanskega diktatorja Benita Mussolinija, ki je bil v ozadju atentata, pa tudi drugih nasprotnikov Jugoslavije), da bo kraljeva smrt povzročila razpad države, se niso uresničila. Še več, kralj Aleksander je postal mučenik, smrt pa je povzročila nasprotni učinek: politično enotnost. Vlada je razglasila šestmesečno žalovanje, ki je trajalo vse do aprila leta 1935, šole in trgovine ter kulturne institucije so bile nekaj dni zaprte, veselice pa prepovedane celo za štirideset dni, po vseh državnih stavbah so visele črne zastave, uslužbenci so morali nositi črne kravate ali (in) črne trakove, celo vosek na pečatih je bil črn. Vsako kršenje žalovanja (ali govorjenje proti kralju) je bilo strogo kaznovano. Kraljevo truplo so z vojaško ladjo pripeljali v Split, potem je počasi potoval do Zagreba in nato do Beograda ter na koncu v Topolo, v grobnico na matičnem posestvu Karadorđevićev. V vseh treh mestih so se prebivalci množično poslavljali od njega (za Beograd, v katerem je krsta ostala štiri dni, je bilo organiziranih več kot 100 posebnih vlakov iz vse države), ljudje pa so med prevozom stali tudi vzdolž železniških prog. Mnogi kmetje so na konju ali peš prepotovali po nekaj deset kilometrov, da so kralja lahko kropili, po poročanju tujih novinarjev pa je Beograd dajal vtis, kot da se je v njem zbrala vsa Jugoslavija. Žalost je bila po mnenju sodobnikov iskrena. Angleški ambasador (ki v poročilih ni skrival naklonje-

nosti kralju in je nekoč svojemu namestniku izjavil, da sta v Jugoslaviji samo dva resnična Jugoslovana, prvi je kralj Aleksander, drugi pa on, in kar sam komentiral, da je to sicer radikalna izjava, je pa v njej kar nekaj resnice) je v poročilu za leto 1934 o pogrebu zapisal splošno prepričanje, da "solz ni bilo mogoče simulirati". Opisal je prizore jokajočih klečečih otrok, žensk, moških, tudi žandarjev in policajev, ko je sprevod šel mimo njih, in Aleksandrovo smrt. Z besedami Motleya – verjetno ameriškega zgodovinarja Johna Lothropa [op. p.] – je smrt Aleksandra primerjal s smrtjo Viljema Oranskega (protestantskega nizozemskega osvajalca in nato kralja Anglije, Irske in Škotske iz 17. stoletja, pod katerim je bila leta 1689 sprejeta "Bill of Rights", za "Magno Charta Libertatum" najpomembnejši angleški ustavni dokument): "Dokler je živel, je bil vodilna zvezda pogumnega naroda, in ko je umrl, so majhni otroci jokali na ulici". Je pa Henderson s hladno angleško logiko dodal, da je v vsem skupaj tudi veliko psihologije množic in da se je nedvomno nekaj te pomembne spontanosti izgubilo v "netaktični prisiljeni demonstraciji žalovanja".²⁴

V imenu Aleksandrovega sina, enajstletnega prestolonaslednika Petra II., je nato vladanje kot vodilna osebnost tričlanskega kraljevega namestništva prevzel Aleksandrov bratranec, knez Pavle (1893–1976). Avtonomistične stranke in voditelji, tudi SLS in Korošec, ki je s tihim privoljenjem dvora šel iz konfinacije na Hvaru v Beograd, pa so izražale zvestobo Jugoslaviji in Karadorđevićem. Pavle je bil sin Arsena (1859–1938), edinega brata Petra I. Takoj po novici o kraljevi smrti je knez Pavle "našel" domnevno kraljevo oporoko (sestavljena naj bi bila 5. januarja 1934 na Bledu), v kateri so bili za njegovo namestništvo določeni knez Pavle, senator in prosvetni minister dr. Radenko Stojanović in ban Savske banovine dr. Ivo Perović. Druga dva člana namestništva sta bili zgolj figuri in v njem kljub načelu troedinosti naroda ni bilo Slovenca. V resnici je knez do državnega udara marca 1941 vladal sam.

Pavle je študiral v Oxfordu in bil proangleško usmerjen (Angleži so v njem videli dostojno zamenjavo za Aleksandra, čeprav je bil popolnoma drugega značaja, nevojaški in naklonjen umetnosti), a je kljub temu marca 1941 podpisal pristop Jugoslavije k silam osi, zaradi česar je skupina oficirjev izvedla državni udar in na prestol postavila mladoletnega kralja Petra II. Ta je bil tudi zadnji jugoslovanski vladar, a le kratek čas. Že nekaj tednov po ustoličenju je zaradi okupacije Jugoslavije zbežal in se ni nikoli več vrnil, kljub naporom Velike Britanije (britanska in jugoslovanska kraljeva družina sta bili tudi sorodstveno povezani), da bi mu krono vrnila. Dogodki v Jugoslaviji so šli po svoje, nov, socialistični vladar Jugoslavije je med drugo svetovno vojno postal Josip Broz - Tito.

²⁴ Robert L. Jarman (ur.), *Jugoslavia. Political Diaries, 1918–1965* (Slough, 1997), str. 488.

Indoktrinacija z jugoslovanskim narodom in novo dinastijo se je začela že nekaj mesecev po združitvi, takoj ko je novi sistem začel delovati. Na dekliški šoli v Slovenskih Konjicah so npr. praznovanja ob vstopu v novo državo (1919/1920) v šolski kronik opisali takole:

Začetek pouka 3. novembra s slovesno sveto mašo.

1. december kot 'dan spomina, v katerem je Njegovo kraljevo Visočanstvo prestolonaslednik Aleksander proklamiral ujedinjenje našega troimenega naroda pod žezlom dinastije Karadordevičev'. Služba božja, proslava v šoli, kjer se je učenkam 'na primeren način razložil visok pomen tega dne'. Pouka ni bilo.

Vidov dan, 28. junija. Najprej slovesna služba božja, nato se je učenkam razložil pomen tega dne: '/.../ hipni poraz, končna zmaga /.../ Dan Kosovega polja. Kosovega polja, nekdanj rdečega od krvi, sedaj rumenega od pšenice. Pred 500 in več leti je na Vidov dan padlo srbsko carstvo, padel je križ častni /.../ in čez carstvo in čez križ je v Evropo stopil turški janičar. Bil je to tudi čas, ko je baš zamiral slovenski glas na knežjem kamnu Polja Gosposvetskega, zakaj iz Evrope sem je gledal nemški Gospod /.../'

Obisk regenta Aleksandra v Slovenskih Konjicah 29. junija. Pred sprejemnim prostorom so učenke v belih oblekah in z zastavicami v rokah napravile špalir. Prihod regenta so naznanili zvonovi, množica je vzklikala 'Živio regent Aleksander!' Otroci so mu mahali z zastavicami in trosili cvetlice na pot. Po slavnostnem pozdravu so sledile predstavitve raznih korporacij. Pred odhodom mu je učenka izročila šopek. 'Regent se je zanj zahvalil in se nasmehnil učenki'.²⁵

Novooblikovani jugoslovanski simboli so še vsebovali idejo o treh plemenih enega naroda (himna sestavljena iz treh, s ponovitvijo srbske kitice na koncu in trije združeni grbi, za Slovence tri zvezdice celjskih grofov). Praznovanja, ki so se v glavnem oblikovala v prvih letih države, pa so sledila srbski zgodovini, dinastiji Karadordevičev in novi državni ideologiji. Najpomembnejši državni praznik je postal 1. december, Dan zedinjenja. Pomemben dan je (p) ostal srbski cerkveni in narodni praznik Vidov dan (28. junij), ki je postal nekašen jugoslovanski "dan bojevnikov in domovine".

Poveličevale so se srbske in črnogorske zmage v prvi svetovni vojni (tudi tiste iz starejše zgodovine), kar je pogosto v nemajhno zadrego spravljal politike iz krajev bivše avstro-ogrske monarhije, ki so v srbskih očeh pripadali pora-

²⁵ Franc Rozman, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999), str. 60-61. Glej tudi: Helena Pačnik, *Proslave na šolah v Slovenskih Konjicah 1918–1941, 1945–1966*. Diplomatska naloga (Maribor, 1997).

Monumentalni sliki "Proglasenje Kraljevine SHS", edina slika "ujedinjenja" (združitve) jugoslovanskih narodov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918, in slika "Doček Kralja Aleksandra" (foto: Božidar Flajšman)²⁶

žencem. 12. julij se je slavil kot rojstni dan kralja Petra, 17. december pa kot rojstni dan prestolonaslednika in regenta Aleksandra. Ko je kralj Peter leta 1921 umrl, je bil praznik dan njegove smrti, 16. avgust. Leta 1926 so dodali kot državne praznike še rojstni dan kraljice Marije (1900–1961) 9. januarja, rojstni dan prestolonaslednika Petra 6. septembra, tako da jih je bilo skupaj šest, poleg njih pa še cerkveni prazniki.

Slovenci so novo vzpostavljenim ritualom zvesto sledili, sami pa so temu dodali še praznovanja in obletnice, povezane z odhodom iz Avstro-Ogrske in z nastankom Jugoslavije. Z njimi si je politično avtoriteto v Sloveniji hotela krepiti zlasti garnitura, ki se je štela zaslužna za "prevrat", torej še posebej SLS in Korošec, ki so ga ob obletnicah v njegovem taboru zelo slavili. A tu pač Slovenci tradicionalno niso bili enotni. Desetletnico nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS) in nato vstopa v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS) so tako stranke in skupine npr. organizirale vsaka zase in z žolčnimi polemikami, še ostrejšje pa je bilo tovrstno "praznovanje" v tridesetih letih.

Praznovanja so bila sicer le del državno-ideološkega sistema, ki je začel sistematično graditi kult nove srbske kraljeve dinastije Karađorđevićev, simbolno predvsem kralja Petra, kot resničnega vladarja pa regenta Aleksandra. Kraljeva družina se je začela v javnosti prikazovati kot jugoslovanska in naj bi tako tudi pri nesrbskih narodih po priljubljenosti zamenjala prejšnje vladarje (Habsburžane, črnogorske Petroviće). Tudi slovenski časopisi in mediji, tako katoliški kot liberalni, so zavzeto gradili nov kult osebnosti. S pravoslavnimi vladarji se je sprijaznila tudi katoliška cerkev, ki je skupaj z SLS obvladovala Slovenijo in sodelovala pri čaščenju Karađorđevićev in med drugim organizirala romanja na Oplenac, od koder je družina Karađorđevićev vladarsko izvirala in kjer je bila tudi velika pravoslavna cerkev.²⁷

²⁶ Obe sliki je leta 1926 naslikal srbski slikar Ivan Tišov. Do formalne združitve je prišlo v Krsmanovičevi hiši na Terazijah. Sliki se nahajata v stavbi nekdanje skupščine Socialistične republike Srbije, sedaj Palači Srbije, ki je bila ob zgraditvi leta 1948 združena s sosednjo stavbo, kjer je bil med obema vojnama sedež Ministrstva za zunanje zadeve. Prva slika prikazuje regenta Aleksandra v trenutku, ko se delegacija Narodnega vijeća iz Zagreba obrača nanj s prošnjo za združitev (t. i. adresno), druga pa ga prikazuje, ko se vrača kot osvoboditelj in zmagovalec. Obe sliki sta bili zazidani in sta bili odkriti šele leta 2004 ob prenovi stavbe. Čeprav je regent Aleksander imel glavno vlogo tudi pri združitvi, je naslov "ujedinitelja" formalno pripadel kralju Petru, Aleksandru pa predvsem vloga, ki jo simbolizira druga slika, to je osvoboditelj in zmagovalca. Aleksander si je vojaški kult osebnosti zgradil najprej med balkanskimi vojnami, potem pa zlasti med prvo svetovno vojno, ko je vodil srbsko vojsko. Bil je tudi vojaško šolan na akademiji v Rusiji.

²⁷ Glej, npr. brošuro s hvalnicami Karađorđevićem Romanje Šenpeterskega Društva sv. Cirila in Metoda (CMD) na Oplenac v dneh od 27. do 30. maja 1939, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK).

Romanje Šentpeterske
CMD na Oplenac
(NUK, stran iz
brošure)²⁸

V bolj poljudni literaturi so se pri razliĉnih poklicnih in druŹbenih skupinah kot so oficirji, veteranske in invalidske organizacije, uĉitelji, lovci itd. Źe v zgodnjih dvajsetih letih zaĉele pojavljati publikacije, ki so popularizirale

²⁸ Katoliška cerkev v Sloveniji je s strahom priĉakovala novo kraljevino. "Kako hudo bo za nas, ako pridejo pod pravoslavne kralje, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! *Deus misereatur nostri!*", je zapisal knezoškof Anton Bonaventura Jegliĉ 22. novembra 1918 v svojem *Dnevniku*, vendar ni videl druge rešitve, sicer bi bili Slovenci ponemĉeni. Zato je vstop v novo drŹavo s svojo avtoriteto in velikim vplivom podprl. Podobne dileme so navdajale tudi druge udeleŹence dogajanja, npr. Josipa Jeriĉa: "Kakor popotnik, ki se mu cesta iznenada razcepi na dve smeri, tako smo se Slovenci, ĉetudi je bila naša pot glede na konĉni smoter naših nacionalnih stremeljenj Źe davno prej dvotirna, znašli med vojno naenkrat na usodnem razpotju. Ali tradicionalna in uglaena avstrijska, ali revolucionarna in raskava jugoslovanska?" Cerkvi se je odloĉitev obrestovala. Skupaj z SLS je suvereno obvladovala jugoslovansko Slovenijo vse do zaĉetka druge svetovne vojne, izjema je bilo le obdobje diktature, ko so bili duhovniki na udaru. V zameno je lojalno podpirala Karadordeviĉe.

Karadordeviče in so izhajale vse do druge svetovne vojne.²⁹ Kralj Peter I. je že takoj po nastanku države postal "veliki osvoboditelj", regent Aleksander pa "zedinitelj". Osrednjo vlogo so dobili tudi v zgodovino pisju, ki je začelo z novimi, razmeram prilagojenimi interpretacijami. Proti koncu tridesetih let je bila na novo kreirana zgodovina z osrednjo vlogo Karadordevičev že utrjena. Tedaj znani zgodovinar Janko Orožen je ugotovitve strnil v sintetični zgodovinski panegirik Karadordevičem in jih razglasil za zgodovinske voditelje in rešitelje južnih Slovanov (razen Bolgarov):

Karadordeviči so postali našemu narodu tak voditeljski rod. Pojavili so se, ko je bila narodna stiska med Srbi najhujša in kadar je bila borba najusodnejša, so bili vedno pri krmilu narodne ladje. In ko se je strnila fronta vseh Jugoslovanov, so postali vodje vsega jugoslovanskega rodu. Njihovo delo še ni končano.³⁰

V nadaljevanju je opisal vlogo vseh Karadordevičev, najbolj pa izpostavil Aleksandra, za katerega je zapisal: "Povsod so pričakovali dan, ko pride svetli prestolonaslednik kot kralj Matjaž, da narod osvobodi in ujedini". Poudaril je njegovo genialnost in njegovo neprecenljivo vlogo pri združitvi in notranji graditvi Jugoslavije, skrb za duševni in telesni blagor naroda ter mednarodni ugled Jugoslavije in mir v svetu. Branil je uvedbo diktature kot rešitev za jugoslovanski narod in hvalil tudi druge Aleksandrove lastnosti:

Velik uspeh njegovega življenja pa je temeljil na posebni lastnosti. Kakor njegov oče je tudi kralj Aleksander zaupno zrl v bodočnost in veroval v zmago pravice. Bil je hkrati silno dalekoviden in neizrečno hraber /.../ Aleksandrove zasluge za državo in narod so ogromne in neprecenljive. Silne pa so bile tudi njegove žrtve; padel je v službi države in naroda ter evropskega miru. Njegov lik je lik velikana.³¹

Kraljeva družina je od vseh novo pripojenih krajev največ pozornosti namenjala Sloveniji, a razlog je bil le delno političen, čeprav so slovenski politiki na beograjskem dvoru pogosto igrali jeziček na tehtnici med hrvaško-srbskimi odnosi. Aleksander Karadordevič je že v začetku dvajsetih let razglasil Bled za svojo poletno rezidenco, tam je kupil dvor Suvobor (današnja Vila Bled), posestvo je imel tudi na Brdu (Brdo je potem uporabljal zlasti knez Pavel) in v

²⁹ Glej, npr.: Jakob Dimnik, *Kralj Aleksander I. Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin* (Ljubljana, 1924); *Album dinastije Karadordevičev* (Ljubljana, 1927); Aleksandar I. Karadordevič, *Besede kralja Aleksandra I* (Ljubljana, 1940).

³⁰ Janko Orožen, *Karadordeviči. K dvajsetletnici Jugoslavija (1918–1938)* (Ljubljana, 1938), str. 5, in 60–86 (dalje: Orožen, *Karadordeviči*).

³¹ Orožen, *Karadordeviči*, str. 5, in 60–86.

letih pred vojno je začel graditi veliko leseno naselje za kraljevo družino in obiskovalce na Mežaklji. Beograjski dvor se je čez poletje preselil na Bled, mnogi diplomati so tu kupovali tudi vile, odvijale so se konference in pogovori, tu je bilo podpisanih več pomembnih mednarodnih diplomatskih in notranjih političnih aktov, odvijale so se različne javne prireditve, teniški turnirji ipd. Kraljica se je večkrat pojavila v slovenski narodni noši, najmlajši sin kraljevskega para Andrej (1929–1990) pa se je rodil in je bil krščen na Bledu.³² Grajenje novega kulta osebnosti mladoletnega Aleksandrovega sina Petra je prav tako v veliki meri povezana s Slovenijo, njegovim preživljanjem poletij ob Blejskem jezeru, obiski gora, vključno s Triglavom in drugih krajev v Sloveniji. Ta uspešno začeti proces je proces prekinila vojna. Knez Pavel nikoli ni bil pojmovan kaj dosti drugače kot "namestnik", kralj Peter pa je v ljudskem spominu v Sloveniji ostal predvsem kot mali "Petrček" in mladostnik, ki bo nasledil prestol, v resnici ni niti prav zavladal.

V Ljubljani sta bila med obema vojnama v čast Karadorđevićem postavljena dva spomenika, oba v slogu zmagovalcev na konjih. Prvi kralju Petru I. septembra 1931 (pobudo je Združenje častnikov dalo že leta 1926). Petra so ulili postavili v nekakšni kombinaciji sodobnih in antičnih oblačil, kip je stal v baročnem okolju na stopnišču magistrata, kar je že takrat zbuvalo kritike. Otvoritve ob desetletnici vladanja kralja Aleksandra naj bi se udeležilo okrog 100.000 ljudi.³³ Drugi kip je bil posvečen kralju Aleksandru I. – za oba je načrte naredil kipar Lojze Dolinar. Kip kralju Aleksandru so postavili junija 1940, le nekaj mesecev pred začetkom vojne, v parku Zvezda. Spominsko listino, ki so jo vzdali v podstavek, je sestavil pesnik Alojz Gradnik in v njej med drugim piše, da so spomenik postavili s prostovoljnimi prispevki vseh slojev slovenskega naroda "kot znamenje njegove ljubezni in hvaležnosti in potrdilo njegove volje, da hoče ostati svoboden na svoji zemlji v Kraljevini Jugoslaviji, združen s Hrvati in Srbi. Čuvajmo Jugoslavijo".³⁴

Podoben načrt so imeli v Mariboru. Tam je bil odbor za postavitve ustanovljen že leta 1934, stal naj bi na Trgu svobode, za avtorja sta bila izbrana arhitekt Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane. Kip bi bil visok 14 metrov, seveda prav tako obvezno na konju. Do decembra 1940 je bil odlit v mavec, razrezan in oddan v livarno. A so Mariborčani odlašali s postavitvijo, ker

³² Božo Benedik in Božo Repe, "Bled kot prizorišče politične in diplomatske dejavnosti v obdobjih Karadorđevićev in Josipa Broza - Tita", v: *Bled 1000 let*, ur. Jože Dežman (Radovljica, 2004), str. 265–268.

³³ Damir Globočnik, "Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 68, št. 1–2 (2014), str. 84–125.

³⁴ Miha Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedimitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940), napis na naslovnici knjige (dalje: Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedimitelju v Ljubljani*).

naj bi bil skupaj s preurejenim trgom svečano odkrit na Vidov dan leta 1941, do česar pa zaradi okupacije ni prišlo.³⁵ Kipa naj bi bila simbolno povezana:

Njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in bron, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjo Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživljanja naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevane svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem nam ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvobojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražar, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: Tu ni prehoda!³⁶

Po drugi svetovni vojni so Karadordeviči sicer ostali v učbenikih in v individualnem zgodovinskem spominu predvojnih generacij. Vendar so bili uradno – tako kot vse obdobje kraljeve Jugoslavije – prikazovani v negativnem kontekstu. Iz vizualne zgodovinske krajine pa so jih med okupacijo izbrisali že Italijani, ki so kmalu po okupaciji podrli oba kipa in preimenovali ulice, kar je ostalo, pa je potem dokončala socialistična Jugoslavija.

Tudi po osamosvojitvi kakšne vidnejše vloge pri Slovencih niso dobili nazaj, sem in tja se pojavljajo v tisku in medijih še posebej, ker vztrajajo pri vračanju posestva Brdo. Na splošno so deležni mnogo manj pozornosti kot Josip Broz - Tito. Zgodovinopisje se z njimi v zadnjih letih ukvarja nekaj več, postavljajo se razstave, objavljajo katalogi. Zgodovinsko društvo Fran Kovačič iz Maribora je konec leta 2022 organiziralo obširen posvet o Slovencih in Karadordevičih. Nekaj malega se skuša njihova dediščina ob soglasju družine uporabiti tudi v turistične namene, zlasti na Bledu (npr. poimenovanje golf igrišča z "royal"). V Črni Gori je odnos ambivalenten, v glavnem odvisen od opredelitve za Srbe ali Črnogorce. Na Hrvaškem imajo do Karadordevičev izrazito negativno stališče, kar je bil sicer temelj hrvaške politike že med obema vojnama. Podobno neza-interesiran odnos kot Slovenci imajo Makedonci in prebivalci Bosne in Hercegovine.

Petrov sin Aleksandar II. se je po koncu Miloševićeve oblasti leta 2001 vrnil v Beograd (prvič so sicer Karadordeviči iz emigracije v Beograd prišli leta 1991). Za silo se je naučil srbskega jezika in se razglašal za "pretendenta za prestol". Srbske oblasti so njemu in družini dovolile uporabo rezidenc Beli in Stari dvor na Dedinju in plačujejo za to tudi stroške (preko 500.000 evrov letno). Potomci

³⁵ Damir Globočnik, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 133–163.

³⁶ Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani*, str. 21.

tistega dela družine, ki je tudi med vojno in po njej ostal v Srbiji, so se že precej pred vrnitvijo potomcev Aleksandra in kneza Pavla naselili na Oplencu. Med sabo sicer sprti Karadorđevići svoja posestva zahtevajo nazaj, vendar jih Srbija v njihovih apetitih brzda in proces restitucije še traja. Politično so rehabilitirani, tudi posmrtni ostanki kralja Petra so bili preneseni v cerkev na Oplenac, oblasti pa jim ne dovoljujejo vidnejše protokolarne vloge v javnem življenju. Monarhistično gibanje v Srbiji je šibko.

Podobnosti in razlike pri vseh treh osebnostih

Vsem trem vladarjem je skupna točka sklicevanje na militaristično tradicijo in vojsko, pri čemer jo v zgodovinskih ocenah še najslabše odnese "kajzer", čeprav je stalno nosil uniformo in se družil z vojaškim vrhom. Tito in Aleksander pa sta kult osebnosti zelo uspešno zgradila prav na vojski in bitkah. Aleksander seveda na vojaških uspehih v balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni ter svoji vodilni vlogi v njih. V ospredju so zlasti nosilne bitke; na Kolubari, na Ceru in Solunska fronta, pa tudi legendarni pohod čez Albanijo do jadranske obale, nato pa na Krf. Tito se je vzpostavil kot legendarni poveljnik partizanske vojske, ki je z njo šel skozi najhujše preizkušnje in bil tudi edini od zavezniških poveljnikov med spopadi ranjen.

Podobo zmagovalca pri vseh treh je pomagala utrjevati zgodovinska strast vladarjev, to je lov.

Pri Francu Jožefu in Aleksandru je pomembna religija kot drugi podporni steber oblasti poleg vojske. Pri Francu Jožefu in Habsburžanih gre seveda za tesno navezanost na katoliško cerkev in hierarhijo, pri Karadorđevićih pa na pravoslavno. Čeprav se tudi katoliška cerkev politično spojena z SLS ni mogla pritoževati, razen v času diktature. Zato je na vseh ravneh sodelovala pri slavljenju Aleksandra in Karadorđevićev. Tito kot ateist je namesto religije vzpostavil ideologijo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Ta je nastala med drugo svetovno vojno in uspešno funkcionirala do njegove smrti, potem se je, skupaj z jugoslovanskim socialističnim patriotizmom naglo razkrojila.

Po načinu graditve kulta osebnosti in vladarske ideologije sta si najbolj podobna Franc Jožef in Aleksander. Tito je prepoznaven postal šele med drugo svetovno vojno, ko je iz sekretarja relativno nepomembne komunistične partije postal legendarni vodja jugoslovanskega partizanskega gibanja in nato voditelj jugoslovanske države, socialistični vladar.

Vzrok za to, da kraljeva jugoslovanska in karadorđevićvska indoktrinacija nista presegli avstro-ogrske in habsburške ali titoistične, je bil v primerjavi s Habsburžani predvsem v kratkotrajnem obstoju kraljevine, ki za utrjevanje kulta ni imela na razpolago desetletij, kot jih je, npr., imel samo Franc Jožef

brez drugih Habsburžanov. V primerjavi s socialističnim jugoslovanstvom in Josipom Brozom - Titom pa v tem, da niso znali (hoteli vzpostaviti) sistema, ki bi upošteval vse jugoslovanske narode in verske ter kulturne različnosti. Avtokratskost vseh treh danes v zgodovinskem spominu prihaja do izraza predvsem v ideoloških polemikah o Josipu Brozu - Titu, ki tudi edini ostaja predmet širših političnih in javnih debat, zlasti na socialnih omrežjih. Pri drugih dve je pozabljena in tudi sicer sta v zgodovinskem spominu izven šolskega prostora, omejenih zgodovinskih obravnjav in občasnih člankov v medijih ter sem in tja kakšne nadaljevanke ali filma komajda zaznavna.

Božo Repe

THE KARADORĐEVIĆS AND THE RULER'S IDEOLOGY AMONG SLOVENES

SUMMARY

Today, Slovenes show little preference for the monarchical form of government, but almost a quarter prefer a "strong ruler". They spent most of their history under the Austrian and Austro-Hungarian monarchies and twenty-one years and a few months under the Yugoslav monarchy. In recent history they had three cult rulers: Franz Joseph (Francis Joseph), Aleksandar Karadorđević and Josip Broz - Tito. One was emperor, the other regent and then king, and the third a kind of "socialist monarch". All three rulers have in common the reference to the militaristic tradition and the army. In historical evaluation, Franz Joseph is the worst, an emperor who did not prove himself militarily on the battlefields or otherwise, although he constantly wore a uniform and socialized with the military elite. Tito and Alexander, on the other hand, very successfully built a cult of personality precisely around the army and battles. Alexander on his military successes in the Balkan Wars and World War I and his leading role in these wars. The focus is on the carrier battles on the Kolubara and Cerus, the legendary march through Albania to the coast and then to Corfu, Thessaloniki front and liberation of Serbia. Tito emerged from World War II as a great victor,

and the two most famous battles associated with him are those on the Neretva and the Sutjeska.

In all three cases, the image of the victor helped to consolidate the historical passion of the rulers, namely hunting.

For Franz Joseph and Aleksandar, religion is important as the second pillar of power, along with the army. For Franz Joseph and the Habsburgs, it is the close ties to the Catholic Church and their hierarchy; for the Karadorđevićs, it is Orthodoxy. Even though the Catholic Church in Slovenia, politically connected to the biggest party, the Slovenian People's Party, it could not complain. That is why it participated at all levels in the celebrations for Aleksandar and all Karadorđević. As an atheist, Tito, instead of religion, founded the ideology of brotherhood and unity of Yugoslav nations, which was created during the Second World War and worked successfully until his death.

Franz Joseph and Aleksandar are most similar in terms of building a cult of personality and an ideology of rule. In both cases, the cult is built with the help of an entire dynasty. Tito first became famous during the World War II, when he rose from secretary of a relatively insignificant communist party to legendary leader of the Yugoslav partisan movement and leader of the Yugoslav state, a socialist ruler.

The reason why the Royal Yugoslav and Karadorđević indoctrination did not go beyond the Austro-Hungarian and Habsburg indoctrination was mainly due to the short-term nature of the kingdom, which did not have the decades to consolidate the cult as only Franz Joseph had without other Habsburgs. Compared to socialist Yugoslavia and Josip Broz - Tito, Aleksandar did not achieve the same popularity because he did not know how to build a system that took into account all Yugoslav nations and religious and cultural differences. Or he did not want it because of centralism and the concept of a Greater Serbia instead of federalism.

The autocracy of all three is expressed today in historical memory in Slovenia mainly in ideological controversies about Josip Broz - Tito, who also remains the only subject of broader political and public debates, especially in social networks. In the case of the other two, the autocracy is forgotten, and even otherwise they are barely noticeable in historical memory outside the school space, limited historical treatises and occasional articles in the media, and here and there a few series or films. This is quite different, as e.g. in Austria, where Franz Joseph and the Habsburg are a major marketing and tourism brand and one of the symbols of the country.

For all three, the cult of personality has been built up through festivals, rituals, anniversaries, newspapers and other media, the school system, monuments and, within these, for individual groups of the population (military and disabled organizations, hunters, teachers, etc.)

VIRI IN LITERATURA

Dnevnik – Ljubljana, letnik 2023.

Mladina – Ljubljana, letnik 2007, 2016, 2018.

Album dinastije Karađorđevićev (Ljubljana, 1927).

mojaobcina.si. Postavili obeležje na zborovanje na okroglici, dostopno na: <http://www.mojaobcina.si/semper-vrtojba/novice/postavili-obelezje-na-zborovanje-na-okroglici.html>, pridobljeno: 29. 6. 2023.

Worky by or about Franz Joseph I of Austria, dostopno na: <https://archive.org/search?query=%28%28Franz+Joseph+I+of+Austria%29+OR+%28%221830-1916%22+AND+Austria%29%29+AND+%28-mediatype%3Asoftware%29>, pridobljeno 29. 6. 2023.

.....

Antoličič, Gregor, Franc Jožef (Ljubljana, 2017).

Benedik, Božo in Repe, Božo, "Bled kot prizorišče politične in diplomatske dejavnosti v obdobjih Karađorđevićev in Josipa Broza - Tita", v: *Bled 1000 let*, ur. Jože Dežman (Radovljica, 2004), str. 265–268.

Dimnik, Jakob, *Kralj Aleksander I. Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin* (Ljubljana, 1924).

Fidler, Sanja, Jenull Jaša in Zalaznik, Janez (ur.), *105 petkov – kolesarski protesti 2020–2022* (Ljubljana, 2023).

Globočnik, Damir, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 133–163.

Globočnik, Damir, "Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 68, št. 1–2 (2014), str. 84–125.

Jarman, Robert L. (ur.), *Yugoslavia. Political Diaries, 1918–1965* (Slough, 1997).

Jogan, Maca in Brodek, Živa, "Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin", *Teorija in praksa* 53, posebna številka (2016), str. 90–111.

Karađorđević, Aleksandar I., *Besede kralja Aleksandra I* (Ljubljana, 1940).

Maleš, Miha (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940).

Nečak, Dušan in Repe, Božo, *Prelom. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni* (Ljubljana 2005).

Orožen, Janko, *Karađorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavija (1918–1938)* (Ljubljana, 1938).

Pačnik, Helena, *Proslave na šolah v Slovenskih Konjicah 1918–1941, 1945–1966*. Diplomatska naloga (Maribor, 1997).

Repe, Božo, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

Repe, Božo in Kerec, Darja, *Slovenija, moja dežela. Družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2015).

Rozman, Franc, Melik, Vasilij in Repe, Božo, *Zastave vibrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999).

Toš, Niko (ur.), *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011* (Ljubljana, 2021)

Toš, Niko (ur.), *Vrednote v preobodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, ŠJM 2017–2020* (Ljubljana, 2021).

Velikonja, Mitja, *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana, 2009).

Author: **REPE Božo**

Ph.D., Full Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **THE KARADORDEVIČS AND THE RULER'S IDEOLOGY AMONG SLOVENES**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 529–562, 36 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: monarchy, personality cult, strong ruler, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia), Socialist Federal Yugoslavia, Franc Joseph, Aleksandar Karadordevič, Josip Broz-Tito.

Abstract: The article deals with the attitude of Slovenes towards royalty and compares the personality cult of the three most important rulers in contemporary history: the Austro-Hungarian Emperor Franz Joseph from the Habsburg family, the Yugoslav King Alexander from the Karadordevič family, and the leader of the Yugoslav communists and President of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia Josip Broz Tito. The author shows how the cult of personality developed during their rule, what it looked like after the collapse of the countries they ruled, and what the attitude toward all three rulers is today.